

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ

**IV. ULUSLARARASI
ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU**

-HANEFÎLİK-MÂTURÎDÎLİK-

05-07MAYIS 2017

CİLT 2

Kastamonu Üniversitesi
IV. Uluslararası
Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu
-Hanefilik-Mâturîdîlik-

EDİTÖRLER

Yrd. Doç. Dr. Cengiz ÇUHADAR

Yrd. Doç. Dr. Mustafa AYKAÇ

Arş. Gör. Yusuf KOÇAK

(Kastamonu Üniversitesi, Türkiye)

ISBN: 978-605-4697-06-9 (Tk)

978-605-4697-08-3 (2.c)

Aralık 2017, Kastamonu

Baskı: Kastamonu Üniversitesi Matbaası

Eserde yayımlanan bildiri metinlerinde ileri sürülen görüşlerin
ilmî ve hukuki sorumluluğu bildiri sahiplerine aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz. Her hakkı saklıdır.

SELEFÎ ÇEVRELERİN *EL-AKÎDETÜ'T-TAHÂVİYYE* ÜZERİNDEN HANEFÎ AKAİDİNE SIZMA GİRİŞİMLERİ

İhsan TİMÜR¹

Özet

Ebû Hanîfe'nin itikadi görüşlerini ortaya koymak üzere Ebû Cafer et-Tahâvî tarafından kaleme alınmış olan *el-Akîdetü't-Tahâviyye* metni, Mısır bölgesinde kaleme alınmış en eski Hanefî itikad metni olarak dikkat çekmektedir. Metin, Ebû Hanîfe'yi fikhî ve itikadî olarak takip eden Horasan-Maveraünnehir Hanefîleri dışındaki kesimlerce kaleme alınmış ender metinlerden biri olması itibariyle de ayrıca önemlidir. Ancak *el-Akîdetü't-Tahâviyye*'nin, gerek kelamî tartışmalardan uzak ve Ehl-i Sünnet'in genel kabullerini içeren muhtasar niteliği gerekse de yazarı Tahâvî'nin öne çıkan hadisçi kimliği nedeniyle kimi kesimlerce Ehl-i Hadis/Hadis Taraftarlığıyla ilişkilendirilmesine yol açmıştır. İbn Ebi'l-İz gibi fıkhîta Hanefî mezhebine mensup bir kimsenin eseri bu çizgide yorumlayan bir şerh kaleme almış olması da, *el-Akîde*'nin söz konusu kesimle ilişkilendirilmesi çabalarına meşruiyet kazandırmıştır. Maturidî Hanefîlerce metne yazılmış şerhler ve kelam literatüründe metnin Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşlerinin asıl takipçileri olarak görülen Maturidîlerin görüşleriyle paralelliğine dair tartışmalara rağmen çağdaş dönemde yazılmış eserlerde bu husus büyük oranda göz ardı edilerek *el-Akîde*, söz konusu şerh üzerinden bu düşünce geleneğiyle özdeşleştirilmeye çalışılmıştır. Klasik literatürde önemli bir karşılığı olmayan bu yaklaşım, çağdaş dönemde kaleme alınmış Selefî eğilimli eserlerde bilinçli olarak sürdürülmekte ve *el-Akîde* metni, söz konusu şerhle birlikte Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşlerinin en sahih ve en muteber kaynağı olarak öne çıkarılmaktadır. Bundan hareketle de Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşleri ve hatta tüm Hanefî akaidi bu çizgide yeniden inşa edilmek istenmektedir. Bu tebliğde, *el-Akîde*'yi Hadis Taraftarlarının itikadî görüşlerine göre açıklayıp yorumlayan, metnin anlam çerçevesini büyük oranda bu çizgiye hasreden ve bundan hareketle Hanefî akaidini de geleneksel Maturidî kabuller yerine bu anlayış üzerine ikame etmeye çalışan çalışmalardan örnekler sunulacaktır.

The Attempt of The Salafis to Infiltrate The Hanafi Creed Through *al-Aqidah al-Tahawiyyah*

Abstract

al-Aqidah al-Tahawiyyah written by Abu Jafar al-Tahawi to reveal the theological views of Abu Hanifah is draw attention as the oldest Hanafi theologic text in Egypt. The text is also important as it is one of the rare texts written except followers of Abu Hanifah in Khurasan and Transoxania. However, *al-Aqidah al-Tahawiyyah* has been associated with Ahl al-Hadith/Hadith Supporter due to fact that it is far from the theological debates and brief nature which includes general views of the Ahl al-Sunnah and traditionist identity of al-Tahawi. Moreover, a commentary written by Hanafi faqih Ibn Abi al-Iz in this perspective has given legitimacy to the association efforts of the *al-Aqidah* with this group. Despite the commentaries of the Hanafite-Maturidite scholars on *al-Aqidah* and discussions on the paralellism of *al-Aqidah* with the views of Maturidite who are seen as the true followers of Abu Hanifah, this situation has been ignored in contemporary works. These works attempted to identify *al-Aqidah* with Ahl al-Hadith through the commentary mentioned. This approach, which is not important in the classical literature, is consciously maintained in Salafi tendency works written in contemporary period. Thus, *al-Aqidah*, together with its commentary, is emphasized as the most authentic and most reliable source of Abu Hanifah's theological

¹ Arş. Gör. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı

views. From this, it is tried to reconstruct theological views of Abu Hanifah and even whole Hanafî creed in this line. In this paper, examples will be presented from the contemporary works explaining and interpreting *al-Aqidah* according to the theological views of Ahl al-Hadith, and limits the frame-meaning of the text to this line and try to establish Hanafi creed on this tradition instead of Maturidism.

Giriş

Ebû Hanîfe (150/767)'nin itikadî görüşlerine ilişkin tartışmalar geçmişte olduğu gibi günümüzde de devam etmektedir. İtikadî görüşlerini içerdiği ifade edilen bazı eserlerin ona nispetine ilişkin dile getirilen şüpheler yanında onu, Mürciî gelenekle ilişkilendiren iddialar etrafındaki tartışmalar da kesin surette sonuçlanmış değildir. Bunda hiç şüphesiz Ebû Hanîfe'nin çok yönlü kişiliği ile birlikte takipçilerinin farklı itikadî eğilimlere sahip olmasının da önemli bir etkisi bulunmaktadır. Özellikle kendilerini fikhî ve itikadî olarak Ebû Hanîfe'ye nispet eden Horasan-Maveraünnehir coğrafyasındaki Maturidî Hanefî çevrelerin ortaya koyduğu sistem, büyük oranda onun kelimî düşüncesinin genel çerçevesi olarak kabul görmüş olsa da, bu Maturidî Hanefî kitle dışında, kendilerini Ehl-i Sünnetle ilişkilendiren Ebû Hanîfe takipçilerinin de, Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşlerinin ana temsilcileri olarak dikkate alınması gerekmektedir. Bunların başında ise Irak, Şam ve Mısır gibi bölgelerdeki Hanefiler gelmektedir. Bu Hanefî kitle, her ne kadar Maturidî Hanefilere göre daha sınırlı bir temsil gücüne ve literatüre sahip olsa da, süreç içerisinde, buldukları bölgede güçlü bir sosyo-fikrî hareketliliğe kaynaklık etmesi itibariyle azımsanmayacak bir etkiye sahip olmuştur. Bu etkinin asıl odak noktasını ise hiç şüphesiz Maturidî Hanefî kitlelerin dışında, erken sayılabilecek bir dönemde kaleme alınmış yegane Hanefî itikad metni olarak bilinen *el-Akîdetü't-Tahâviyye* oluşturmaktadır.

Hanefiliğin oldukça sınırlı şekilde temsil edildiği Mısır coğrafyasında, Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşlerini muhtasar bir surette ve Ehl-i Sünnet düşüncesiyle uyumlu olarak ortaya koymak üzere yazılmış olan *el-Akîdetü't-Tahâviyye*², bölgedeki az sayıdaki Hanefî'nin hem itikadî görüşlerinin temel metni olmuş hem de Hanefiler dışındaki kitlelerce de Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşlerinin yer aldığı bir metin olarak kabul görmüştür. Muhtasar ve genel itikadî görüşleri aktaran içeriği yanında tartışmalı konulardan uzak duran yapısıyla bölgedeki Hanefiler dışındaki kitlelerce de hüsnükabul görmüş olan metin³, Irak üzerinden⁴ taşındığı

² K. M. Eyub Ali, "Tahâviyye", çev. Ahmet Demirhan, *İslam Düşüncesi Tarihi*, Ed. M. M. Şerif, İnsan Yayınları, İstanbul 1990, I/280-281.

³ Hanefî tabakat müellifi Kureşî, *el-Akîde*'nin kendisine kadar ulaşan ve farklı mezheplere mensup isimlerce nakledildiğini gösteren bir rivayet zinciri vermektedir (Muhyiddin Ebû Muhammed Abdülkadir İbn Ebi'l-Vefa el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Hecl li't-Tibaa ve'n-Neşr, Kahire 1413/1993, III/94-95). Ayrıca pek çok eserde *el-Akîde*'nin ümmetin geneli tarafından hüsnükabul gördüğü dile getirilmektedir. Bkz. Tacuddin es-Sübki, *Muîdu'n-Niam ve Mubidu'n-Nikam*, Müessesetü'l-Kutubi's-Sekafiyye, Beyrut 1407/1986, 25, 61; Ebû Abdillâh Mustafa İbnu'l-Adevî, *Tehzîbu Şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, Mektebetu Feyyaz, t.y, 5-6; Abdülaziz b. Abdillâh er-Râcihi, *el-Hidâyetü'r-Rabbâniyye fî Şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye: Akîdetu Ehli's-Sünne ve'l-Cemaa*, Dâru't-Tevhid, Riyad 1430/2009, 3, 10, 16; Salih b. Abdilaziz b. Muhammed Âlu's-Şeyh, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye el-Müsemma İthâfu's-Sâil bi ma fi't-Tahâviyye mine'l-Mesâil*, Dâru'l-Mevedde el-Mansura, Mısır, 1431/2011, I/32; Halid b. Abdillâh el-Muslih, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, y.y, t.y, 6; Muhammed b. Abdirrahman el-Humeyyis, *Gençler İçin Akaid Dersleri: Tahâvî Şerhi*, çev. M. Emin Akın, Guraba Yayınları, İstanbul 1429/2008,14; Nasır b. Abdillâh el-Kafarî, *Usûlu'd-Dîn İnde'l-Eimmeti'l-Erbaa Vahidetun*, Dâru'l-Vatan, Riyad 1414, 73-74.

⁴ Burhanuddin el-Kûrânî (1101/1690), metnin, Horasan-Maveraünnehir bölgesine intikalinin Irak üzerinden gerçekleştiğine kanıt olabilecek bir rivayet zinciri vermektedir (Burhanuddin Ebu'l-İrfan İbrahim b. Hasan b. Şehabuddin el-Kûrânî, *el-Emem li İkazi'l-Himem*, Matbaatu Meclisi Dâireti'l-Maarifi'n-Nizamiyye, Haydarabad 1328, s. 90-91. Bu rivayet zincirine ilişkin değerlendirmeler için bkz. İhsan Timür, *Tahavi'nin Akide Şerhlerinde İtikadi Farklılaşmalar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2016, 99-102.

Maturidî Hanefî muhit tarafından da tam anlamıyla benimsenip Maturidî görüşlerin Ebû Hanîfe'ye dayandığının adeta sağlamlasının yapıldığı bir kaynak olarak kullanılmıştır⁵.

Selçuklular öncülüğünde Horasan-Maveraünnehir bölgesinden Irak, Şam ve Mısır'a göç eden Maturidî Hanefî alimler aracılığıyla Maturidî kelim geleneğinin görüşlerinin dile getirildiği bir metne dönüştürülen *el-Akîde*, gerek bu Maturidî kelim geleneğine mensup Hanefîler gerekse de Maturidî kelama muhalefet eden kesimlerce kapsamlı bir yorumlama faaliyetine tabi tutulmuştur⁶. Temelde Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşlerinin gerçekte ne olduğu tartışmasına dayanan bu yorumlama faaliyeti, nihai noktada Hanefî akadinin aslında ne olduğuna uzanmaktaydı. Metni, Maturidî kelim geleneğiyle ilişkilendirmiş olan doğu kökenli Hanefîler nezdinde bu tartışma, kaleme alınan şerhler vasıtasıyla büyük ölçüde neticelenmiş olsa da, Maturidî kelim geleneği dışındaki kimi kesimlerce, Maturidîliğe alternatif bir Hanefî itikadının asıl metni olarak açıklanmaya ve yeni bir inşa faaliyetine temel dayanak olmaya devam etmiştir. Bu yeni inşa faaliyetinin en önemli unsurlarından birini ise Ehl-i Hadis eğilimli Hanefî yaklaşım oluşturmaktadır.

Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri Olarak *el-Akîdetü't-Tahâviyye*

Ebû Cafer et-Tahâvî (321/933)'nin Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf (182/798) ve Muhammed eş-Şeybânî (189/805)'nin fikirlerini esas alarak kaleme almış olduğu⁷ *el-Akîde*, doğrudan Ebû Hanîfe ve iki talebesi tarafından yazılmış ya da onlardan rivayet edilen bir metin olmayıp Tahâvî'nin, imamlara ait olduğunu ileri sürdüğü görüşleri derlemesinden ibarettir. Bu yönüyle *el-Akîde*, Ebû Hanîfe'nin, tespit edilmesi gerekli görülen itikadî görüşlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Eserin bu amaca binaen yazılması, onu hem oldukça muhtasar hem de sadece temel meselelere değinmekle yetinen bir çerçeveye sokmuştur. *el-Akîde*'nin bu niteliği dikkate alındığında Tahâvî'nin, Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşleri etrafında yeni bir sistem ortaya koymayı amaçlamadığı açık şekilde ortaya çıkmaktadır⁸. Eserin yazıldığı 4/10. asrın başlarında İslam dünyasında Mihne sonrası sürecin yansımaları ve bunun Ebû Hanîfe'yi de içine alacak şekilde bir Hanefî eleştirisine dönüşen boyutu⁹ dikkate alındığında Tahâvî'nin, mezhep imamının sadık bir takipçisi olarak onun görüşlerini Ehl-i Sünnet'in geleneksel görüşleriyle paralel bir çizgide tespitte çalıştığı öne sürülebilir¹⁰. Onun, Mihne sonrasında Ebû Hanîfe ve takipçilerine yöneltilen tenkitler sebebiyle Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin geleneksel Ehl-i Sünnet görüşleriyle uyumlu olduğunu gösterme çabasının, Tahâvî'nin Ebû Hanîfe'den nakledilen görüşleri, bir kısım dengeleri gözeterek ve yer yer de tashihe başvurarak aktarmış olduğu söylenebilir. Bu yönüyle Tahâvî'nin, Ebû Hanîfe karşıtı yaklaşımı bertaraf etmek, itikadî görüşlerde ortak zemini bulmak ve böylece geleneksel gruplarla ortaya çıkan ihtilafı asgari düzeye indirmeye çalışmış olması mümkündür. Bu açıdan Tahâvî, *el-Akîde* metninde aslında kelim tartışmalarına girmeden, ortak noktaları öne çıkaran çerçeve bir metin ortaya koymak ve Ebû Hanîfe'nin fikirlerinin Ehl-i Sünnet kabulleriyle uyumlu bir özetini verme gayretindedir. Bu nedenle metin, neredeyse tümüyle mezhebi renge bürünmekten uzak ve tartışmalı konuları dışarıda bırakan bir nitelik arz eder. Bundan dolayıdır ki *el-Akîde* metninde Şafîî, Malikî ve Hanbelîler gibi Ehl-i Hadis eğilimli çevrelerle ateşli tartışmalara yol açan

⁵ Ebu'l-Muîn en-Nesefî (508/1114)'nin, Eşarilerle yaşanan tekvin sıfatının ezeliği tartışmasında kendi görüşlerinin Ebû Hanîfe'ye dayandığını temellendirmek için başvurduğu ilk ve en önemli kaynak Tahâvî'nin *el-Akîde* metnidir (Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed en-Nesefî, *Tabsıratu'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, thk. Hüseyin Atay, DİB Yayınları, Ankara1993, I/467-468).

⁶ *el-Akîde* metni etrafında oluşan bu türden farklı yorumlama faaliyetlerine dair kapsamlı bilgi için bkz. Timür, *Tahavi'nin Akide Şerhlerinde İtikadi Farklılaşmalar*, 187-248.

⁷ Ebû Cafer et-Tahâvî el-Hanefî, *Metnu'l-Akîdeti't-Tahâviyye: Beyânu Akîdeti Ehli's-Sünne ve'l-Cemaa*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1416/1995, 7.

⁸ Eyub Ali, "Tahâviyye", I/292.

⁹ Selahattin Polat, "Cerh ve Tadilin Tenkidi", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2 (1985), 239-242; Mehmet Ümit, "Mihne Sürecinde Hanefîler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX/17 (2010/1), 124-125.

¹⁰ Eyub Ali, "Tahâviyye", I/281.

imanda artma-eksilme, imanda istisna, marifetullahın aklen mi naklen mi vacip olduğu, Kur'ân metninin lafız ve mana olarak yapısına ilişkin tartışmalar yer almamaktadır. Buna karşın kader, şefaât, kabir azabı, cennet ve cehennemın yaratılmışlığı, imamet gibi bir bütün olarak Ehl-i Sünnet cephesinin, Mutezile ve Şia gibi Ehl-i Ehva sayılan oluşumlara karşı savunmuş olduğu konular ise belirgin bir surette işlenmektedir.

el-Akîdetü't-Tahâviyye'nin Farklı Kelamî Geleneklerle İlişkilendirilmesi

Kaleme alındığı Mısır bölgesinde süreç içerisinde izi kaybolmuş olmakla birlikte *el-Akîde*, erken dönemde Irak üzerinden bir başka Hanefî muhit olan Horasan-Maveraünnehir bölgesine intikal etmiştir¹¹. Tahâvî sonrası kuşak tarafından bölgeye taşınmış olan metin, 5/11. yy'da bölge Hanefîleri ile Eşarîler arasında yaşanan tekvîn sıfatı tartışması ile Maturidî Hanefî kelam geleneğinin referansta bulunduğu bir kaynağa dönüşmüştür. *el-Akîdetü't-Tahâviyye'nin* Maturidî kelam geleneğiyle ilk kez ilişkilendirildiği bu süreç, uzun süre devam edecek bir tartışmanın da ilk aşamasını oluşturmaktadır. Ebu'l-Muîn en-Nesefî (508/1114) tarafından tekvîn sıfatının ezeli olduğu görüşünün Ebû Hanîfe ve ilk Hanefîlere dayandığı iddiasının en önemli kanıtı olarak kullanılan *el-Akîde*¹², zamanla kapsamlı bir şerh literatürünün de merkezine oturmuştur¹³. Tahâvî ve *el-Akîde* metninin kendi sınırları ve çerçevesini tümüyle zorladığı bu süreç, Maturidî kelam geleneğinin de Irak, Şam ve Mısır gibi bölgelerde taban bulmasına imkan sağlamıştır¹⁴.

Tekvîn sıfatı tartışması bağlamında Maturidî Hanefî kelam geleneğiyle ilişkisi kurulan *el-Akîde* üzerine, bu süreçte Maturidî Hanefîlerce yazılmış olan şerhler, eserin Maturidî kelam geleneğiyle ilişkilendirilme çabasını perçinlemiş olsa da, Tahâvî ve *el-Akîde* üzerinden bir başka Ebû Hanîfe ve Hanefî itikadını inşa çabası da kendisini göstermiştir. Maturidî çizgide yer alan söz konusu şerhlere tepki olarak ortaya çıktığı anlaşılan bu çabanın başını ise Maturidî kelama mukavemet gösteren, geleneksel hadis tedrisini merkeze alan ve içlerinde yer yer bölge kökenli Hanefîlerin de yer aldığı, daha çok Şam ve Mısır bölgelerindeki Şafî-Eşarî ve Ehl-i Hadis eğilimli kitleler oluşturmaktaydı. Maturidîliğin özellikle şerhler vasıtasıyla *el-Akîde* üzerinde kurduğu tahakküme direnç gösteren bölge kökenli bu eğilimler, Selçuklularla birlikte Irak, Şam ve Mısır bölgelerinde nüfuzunu olabildiğine arttırmış Doğu Hanefî kelam geleneği Maturidîliğe, *el-Akîde* üzerinden yeni bir Hanefî itikadıyla karşı çıkmaktaydılar¹⁵. Bu eğilimlerden her biri, *el-Akîde*'yi farklı bir çizgiye yerleştirmeleriyle birbirinden ayrılırlar da, Tahâvî ve *el-Akîde*'nin Maturidîlikle özdeşleştirilmesine karşı çıkmaları noktasında birleşmekteydiler. Bu eğilimlerden hadisçi yönü ağır basan el-Meliku'l-Muazzam İsa (624/1227) gibi bölge kökenli Hanefî fakihler, *el-Akîde* metnini Ebû Hanîfe'nin tikadî görüşlerinin yegane kaynağı olarak görürken¹⁶, Takiyyuddin es-Sübki (756/1355) gibi

¹¹ Metnin Horasan-Maveraünnehir bölgesine intikalini gösteren bir rivayet zinciri için bkz. el-Kûrânî, *el-Emem li İkazî'l-Himem*, s. 90-91. Bu rivayet zincirine ilişkin kapsamlı değerlendirmeler için ise bkz. Timür, *Tahavi'nin Akîde Şerhlerinde İtikadî Farklılaşmalar*, 99-102.

¹² en-Nesefî, *Tabsıratu'l-Edille*, 1/467-468.

¹³ *el-Akîde* etrafında oluşan bu şerh literatürünün ortaya çıkış süreciyle ilgili olarak bkz. İhsan Timür, "el-Akîdetü't-Tahâviyye Şerh Literatürünün Ortaya Çıkışı", *KTÜİFD*, 3/2 (2016 Güz), ss. 39-54.

¹⁴ Maturidîliğin *el-Akîde* üzerinden Irak, Şam ve Mısır gibi batı bölgelerinde yayılmasına ilişkin tespitler için bkz. İhsan Timür, "Maturidîliğin Batıda Taban Bulmasında el-Akîdetü't-Tahâviyye'nin Rolü", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 10/19 (2016 Ocak-Haziran), 325-336.

¹⁵ Timür, *Tahavi'nin Akîde Şerhlerinde İtikadî Farklılaşmalar*, 233-238.

¹⁶ Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi: el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, çev. Abdülkerim Özyayın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, XII/434; Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesîr ed-Dımeşkî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Dâru Hecr, 1424/2003, XVII/168; Ebu'l-Mefahir Muhyiddin Abdülkadir en-Nuaymî ed-Dımeşkî, *ed-Dâris fi Târihi'l-Medâris*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410/1990, I/445, 449.

Eşarî Şafîiler onu, Eşarî akaidiyle özdeşleştirmektedirler¹⁷. Hanefî olmakla birlikte akidesini büyük oranda etkisinde kaldığı Takiyyuddin İbn Teymiyye (728/1328) çizgisine oturtan Sadruddin İbn Ebi'l-İz (792/1390) ise metni, Ehl-i Hadis'in itikadî görüşleriyle ilişkilendirmektedir¹⁸.

Metni, Maturidilik dışında yorumlamış bu eğilimlerden sonuncusu, gerek bu yaklaşımını oldukça kapsamlı bir şerh ile kaleme almış olması gerekse de İbn Teymiyye etrafında iyice şöhret kazanan tartışmalar nedeniyle bir hayli öne çıkmış ve özellikle çağdaş dönemde, İbn Teymiyye çizgisinin etkili ve kapsamlı bir propaganda ile desteklenmesi sebebiyle iyiden iyiye şöhret kazanmıştır. Tahâvî'nin hadisçi kimliğiyle de desteklenen bu Ehl-i Hadis eğilimli yorumlama faaliyeti, çağdaş dönemde olabildiğine güçlenen Selefi propaganda ve Ehl-i Sünnet vurgusuyla bütünüyle güçlenmiş ve tarihi bir arkaplanı olmadığı halde *el-Akîde* metninin bu yorumu, Hanefiliğin en güçlü ve hatta yegane meşru akidesi olarak öne çıkarılmıştır.

Selefi Çevrelerin *el-Akîdetü't-Tahâviyye*'ye İlgisinin Tarihsel Arkaplanı

Selefi çevrelerin *el-Akîdetü't-Tahâviyye*'ye olan ilgisi, tümüyle İbn Ebi'l-İz'in, dikkat çekilen Ehl-i Hadis çizgisindeki şerhine dayanmaktadır. Daha doğru bir ifadeyle söz konusu ilgi, bu şerh üzerinden sağlanmaktadır. Tahâvî ve *el-Akîde* üzerine Maturidî Hanefî çevrelerle Eşarîlerin tekvîn meselesi etrafında yaşadıkları tartışmayı tümüyle göz ardı eden ve sonraki süreçte bu meselenin kelimeler literatüründeki yansımalarına hiç referansta bulunmayan Selefi müellifler, *el-Akîde*'yi ilgili şerh vasıtasıyla bir bütün olarak İbn Teymiyye ve Selefilikle ilişkilendirmektedirler. Oysa İbn Ebi'l-İz dışında klasik döneme ait hiçbir isim, ne *el-Akîde* ne de yazarı Ebû Cafer et-Tahâvî'yi Ehl-i Hadis ile ilişkilendirmektedir. *el-Akîde* ve müellifi Tahâvî etrafındaki tartışma, gerek şerh literatürünün kaleme alındığı ilk dönemde, gerekse Osmanlı ilim muhitine mensup ulemanın metne ilgisinin yoğunlaştığı sonraki dönemde sürekli Maturidî-Eşarî çekişmesi, başka bir ifadeyle tekvîn sıfatı tartışması üzerinden sürmüştür¹⁹. Metnin Ehl-i Hadis ve Selefi akideyle ilişkilendirilmesi ise tümüyle çağdaş döneme ait bir olgudur. Bu sebeple Ebû Cafer et-Tahâvî'nin hadisçi kimliğinden hareketle onu Ehl-i Rey ekolü olan Hanefilikle ilişkilendirmekten ziyade Ehl-i Hadis ile ilişkili göstermek ya da *el-Akîde*'nin muhtasar ve tartışmalardan uzak içeriğinde hareketle Ehl-i Hadis eğilimi üzerinden Selefi bir çizgiye ulaşmak, tümüyle çağdaş döneme ait çabayla ilgilidir. Söz konusu bu çabanın temel dayanağı ise *el-Akîde*'yi Ehl-i Hadis geleneğiyle ilişkilendiren yegane metin olan İbn Ebi'l-İz şerhinden başkası değildir.

¹⁷ Tacuddin Ebu Nasr Abdülvehhab b. Ali es-Sübkî, *Tabakâtu's-Safîyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv-Mahmud Muhammed et-Tanahî, Dârü İhyai Kutubî'l-Arabî, Kahire 1383/1964, III/365, 377; a. mlf, *Mu'îdu'n-Niam*, 25, 61.

¹⁸ Sadruddin Ali b. Ali İbn Ebi'l-İz ed-Dimeşkî, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî-Şuayb el-Arnâvut, er-Risâletü'l-Alemiyye, Beyrut 1433/2012, muhtelif yerler.

¹⁹ Söz konusu bu tartışmanın izlerini şu metinler üzerinden sürmek mümkündür: Şerefuddin İsmail b. İbrahim eş-Şeybânî, *Şerhu Akâidi't-Tahâvî*, Köprülü-Fazıl Ahmed Paşa, nu: 847/2, vr. 19a-b; Necmuddin Ebû Şuca Menkûbers en-Nâsirî, *en-Nûru'l-Lâmi' ve'l-Burhânu's-Sâti'*, Köprülü-Fazıl Ahmed Paşa, nu: 848/2, vr. 105a-b, 108a-111a; Şucauddin Hibetullah b. Ahmed et-Türkistânî, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, Süleymaniye-Pertev Paşa, nu: 650, vr. 16b-17a; Cemaluddin Mahmud b. Ahmed el-Konevî, *el-Kalâid fi Şerhi'l-Akâid*, Konya Bölge Yazma-Malatya Darende İlçe Halk Kütüphanesi, nu: 220, vr. 14a-16a; Sirâcuddin Ebû Hafs Ömer b. İshak el-Gaznevî el-Hindî, *Şerhu Akîdeti'l-İmâmî't-Tahâvî*, thk. Şeyh Hazim el-Keylanî el-Hanefî-Muhammed Abdulkadir Nessar, Dârâtu'l-Karaz, Kahire 2009, 56-62; Sa'duddin Mesud b. Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsid*, thk. Abdurrahman Umeyrâ, Alemlü'l-Kutub, Beyrut 1419/1998, IV/169-170; Kemâluddin İbnü'l-Hümâm, *el-Müsâyere fi'l-Akîdeti'l-Münciye fi'l-Âhire*, Kemaluddin İbn Ebî Şerîf, *el-Müsâmere bi Şerhi'l-Müsâyere*, Zeynüddin Kâsım İbn Kutluboğa, *Şerhu'l-Müsâyere*, (üç eser bir arada), Çağrı Yayınları, İstanbul t.y, 85-88; Aliyyü'l-Kârî, *İmam Azam Fıkh-ı Ekber Aliyyü'l-Kari Şerhi*, çev. Yunus Vehbi Yavuz, Çağrı Yayınları, İstanbul 1979, 74-75, 86; Kemaluddin Ahmed el-Beyâzî el-Hanefî, *İşârâtu'l-Merâm min İbârâti'l-İmam*, thk. Yusuf Abdürrezzak eş-Şafîî, Zam Zam Publishers, Pakistan 1425/2004, 221-222; Murtaza Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî ez-Zebîdî, *İthâfu's-Sâdeti'l-Müttakîn bi Şerhi İhyâi Ulûmi'd-Din*, Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, Beyrut 1414/1994), II/157-162.

Bir Hanefî olmakla birlikte Sadruddin Ali b. Ali b. Muhammed İbn Ebi'l-İz (792/1390), Şam bölgesinde, kelama mesafeli ve daha çok fıkıh ve hadis tedrisiyle meşgul bir muhitte yetişmiştir²⁰. Yaşadığı dönemde, bulunduğu muhiti adeta rüzgarıyla kasıp kavuran İbn Teymiyye çizgisinden etkilendiği açıktır. Onun İbn Teymiyye ile irtibatının, *el-Akîde* şerhinde hocası olarak zikrettiği²¹ İbn Kesîr (774/1373) vasıtasıyla sağlanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak eserlerinde İbn Teymiyye'ye hiç referansta bulunmayan İbn Ebi'l-İz'in, pek çok konuda onun düşüncelerini paylaştığı ve onun Hanefilik içerisindeki güçlü bir takipçisi olduğu açıktır. İbn Ebi'l-İz'deki İbn Teymiyye etkisi, sadece onun Ehl-i Hadis akidesini pek çok yönden benimsediğini gösteren *el-Akîde* şerhinde değil taklid, ittiba, taassup ve mezhep tasavvuruna ilişkin görüşlerini de sunduğu Ekmeluddin el-Bâbertî (786/1384)'nin *en-Nüketü'z-Zarîfe* risalesine reddiye olan *el-İttiba*²² ve Burhanuddin el-Merğînânî (593/1197)'nin *el-Hidâye*'sine pek çok noktada tenkitte bulunduğu *et-Tenbîh ala Müşkilâtî'l-Hidâye*²³ eserlerinde de görmek mümkündür. Bu niteliği sebebiyle İbn Ebi'l-İz'in Hanefî mezhebine mensubiyeti kimi çevrelerce sorgulanmaktadır²⁴. Ancak buna rağmen çağdaş dönemde İbn Ebi'l-İz üzerinden hem Tahâvî'nin *el-Akîde*, hem de bir bütün olarak Hanefî akaidi üzerine çalışma yapan Selefî çevreye mensup pek çok isim, İbn Ebi'l-İz'i Hanefî nispetiyle birlikte zikretmeye özellikle dikkat etmektedirler. Zira onun bu nispetinin Hanefî aidiyetini açıkça ifade ettiği, bunun da Hanefî akaidinin selefi bir çizgide inşa etmeye büyük ölçüde imkan sağlayacağı ortadadır.

İbn Ebi'l-İz'in *el-Akîde* üzerinden Hanefî akaidini adeta Ehl-i Hadis görüşlerle eşleştirdiği çalışması, Hanefilik içerisinde birkaç istisna dışında olumlu bir karşılık bulmamıştır. Söz konusu itikadî eğilimleri sebebiyle İbn Teymiyye gibi hapis cezalarına çarptırılan ve resmi görevlerinden de alınmış olan²⁵ İbn Ebi'l-İz, hayatının son dönemlerinde affedilmiş ve görevlerine yeniden dönmüşse²⁶ de itikadî eğilimi sebebiyle Hanefilik içerisinde kendisine rezerv koyulduğu öne sürülebilir. Onun kısmen etkilediği istisnaî isimlerden biri kendisi gibi *el-Akîde* metnini şerhetmiş olan Osmanlı dönemi müelliflerinden Hasan Kâfî el-Akhisârî (1025/1616)'dir. Aslında Maturidî kelimeler geleneğiyle daha güçlü bir ilişkisi olan ve bu geleneğin bir temsilcisi olarak nitelenmesi gereken Akhisârî'nin, söz konusu *el-Akîde* şerhinde isim vermeden İbn Ebi'l-İz'den oldukça önemli alıntılar yaptığı görülmektedir. Ancak onun bu alıntılarının çoğunluğu, Ehl-i Hadis eğilimleri yansıtan bir içerikten ziyade Ehl-i Sünnet'in genel kabullerinden oluşmaktadır²⁷. Bu yönüyle söz konusu alıntılarının

²⁰ Ferhat Koca, "İbn Ebû'l-İzz", *DİA*, XIX/468. Ayrıca bu bölgedeki Hanefî kitlenin nitelikleri ve bir kısım temsilcileri için bkz. Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013, 192-198.

²¹ İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 344, 523, 631.

²² Sadruddin Ali b. Ali b. Muhammed İbn Ebi'l-İz ed-Dîmeşkî, *el-İttiba*, thk. Muhammed Ataul Hanif-Asım b. Abdullah Karyutî, Alemu'l-Kutub, Amman 1985, muhtelif yerler.

²³ Sadruddin Ali b. Ali b. Muhammed İbn Ebi'l-İz ed-Dîmeşkî, *et-Tenbîh ala Müşkilâtî'l-Hidâye*, thk. Abdülhakim b. Muhammed Şakir, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1424/2003, I/541-546.

²⁴ Son dönem Hanefî müelliflerinden Zahid el-Kevserî (ö. 1952), İbn Ebi'l-İz'in Hanefiliğini reddetmektedir (Muhammed Zahid el-Kevserî, *el-Hâvî fi Sireti'l-İmam Ebi Cafer et-Tahâvî*, Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turas, Kahire 1419/1999, 38-39).

²⁵ Takiyyuddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Dürerü'l-Ukûdi'l-Ferîde fi Teracimi'l-Ayani'l-Müfide*, thk. Mahmud el-Celîlî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1423/2002, II/508; İbn Hacer el-Askalanî, *İnbau'l-Ğumr bi Enbai'l-Umr*, thk. Hasan Habeşî, Lecnetü İhyai't-Türasi'l-İslâmî, Kahire 1389/1969, I/259-60; Takiyyuddin et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye fi Teracimi'l-Hanefiyye*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nu: 3391, vr. 265b.

²⁶ el-Makrîzî, *Dürerü'l-Ukûdi'l-Ferîde*, II/509.

²⁷ Akhisârî, İbn Ebi'l-İz şerhinden, Maturidî Hanefilerle Ehl-i Hadis çevreleri arasında önemli bir fikir ayrılığının olmadığı ecel (Hasan Kâfî el-Akhisârî el-Bosnevî, *Nûru'l-Yakîn fî Usûli'd-Dîn fi Şerhi Akâidi't-Tahâvî*, Dirase ve Tahkik: Zühdi Adilufiteş el-Bosnevî, Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad 1418/1997, 128. Krş. İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 215), hidayet ve dalâletin Allah'tan olduğu (el-Akhisârî, 132. Krş. İbn Ebi'l-İz, 224), şefaât (el-Akhisârî, 160. Krş. İbn Ebi'l-İz, 349 vd), kader (el-Akhisârî, 167 vd. Krş. İbn Ebi'l-İz, 382 vd), kible ehlinin müslüman-mümin olduğu (el-Akhisârî, 183. Krş. İbn Ebi'l-İz, 476-77), mestler üzerine mesh (el-Akhisârî, 208. Krş. İbn Ebi'l-İz, 587-89), hac ve cihadın iyi ya da facir imam nezaretinde olacağı (el-Akhisârî, 209-210. Krş.

Maturidî ve Ehl-i Hadis geleneklerinin kesiştiği hususlar olduğu söylenebilir. Ancak buna rağmen Akhisârî'yi İbn Ebi'l-İz üzerinden Ehl-i Hadisle ilişkilendirecek oldukça önemli bir itikadî görüş de kendisinde müşahade edilmektedir. Bir istisna olarak nitelenmesi mümkün olan bu görüş, Allah'ın arşa yerleşmesi, bir başka ifadeyle uluv ve fevkiyyet sıfatıdır. Akhisârî, bu görüşüyle İbn Ebi'l-İz üzerinden Ehl-i Hadis'in itikadî bir kabulünü açık şekilde benimsemektedir²⁸. Ancak söz konusu itikadî eğilimin sadece bu ayırıcı görüşle sınırlı kaldığı ve Ehl-i Hadis'e özgü diğer itikadî görüşleri içermediği ifade edilmelidir. Bu açıdan Akhisârî'yi İbn Ebi'l-İz üzerinden kısmi bir Ehl-i Hadis etkisine maruz kaldığı, genel itikadî kabulleriyle Maturidî geleneğin takipçisi olduğu kesin olarak söylenebilir.

İbn Ebi'l-İz'in *el-Akîde* şerhinde dile getirmiş olduğu Ehl-i Hadis eğilimli görüşlerin Akhisârî dışında Hanefilik içerisinde kabul gördüğü söylenemez. Tam aksine söz konusu eğilim, Hanefî kimi isimlerce tenkit edilmiştir. Bu hususta *el-Fıkhü'l-Ekber* şerhinde, İbn Ebi'l-İz'in *el-Akîde* şerhinden alıntılarda bulunan Aliyyü'l-Kârî (1014/1605), önemli bir örnektir. O, başta söz konusu uluv sıfatı olmak üzere İbn Ebi'l-İz'in benimsediği Ehl-i Hadis eğilimli bazı görüşleri tenkit etmektedir²⁹.

Hanefilik içerisinde özellikle tasavvufî kimi uygulamalar ve tarikatlara yönelik eleştiriler, kalam karşıtlığı, hadis savunusu, bidatlerle mücadele türünden vurgulardan hareketle Aliyyü'l-Kari, Birgivî (981/1573) ve sonraki dönemde toplumsal bir hareket olarak ortaya çıkan Kadızâdelilerin sürdürdüğü eğilimi, Hanefilik içerisinde İbn Teymiyye ve Ehl-i Hadis etkisi olarak gören kimi yaklaşımlar olsa da³⁰, bu türden görüşlerin sadece İbn Teymiyye ve Ehl-i Hadis'e özgü olmadığı ve Hanefiliğin kendi içerisinde geçmiş olan zühd merkezli bir damara dayandığı tespiti de bulunmaktadır³¹. Hanefilik içerisindeki İbn Teymiyye çizgisinin varlığından daha kabul edilebilir olan bu yaklaşım, az önce sıralanan Osmanlı dönemi isimleri için daha gerçekçi görünmektedir. Zira bu isimlerin yer aldığı Hanefilik içerisindeki bu eğilimin, İbn Teymiyye çizgisiyle uyuşmayan ve ondan ayrılan pek çok önemli noktası bulunmaktadır. Oldukça kuvvetli şekilde öne çıkan Ebû Hanîfe vurgusuyla mezhebî aidiyet, bu ayırıcı hususların en dikkat çekici noktalarıdır³². Ancak bununla birlikte İbn Ebi'l-iz'in, Hanefilik içindeki bu damardan ziyade doğrudan İbn Teymiyye çizgisinin Hanefî bir takipçisi olduğu muhakkaktır. Onun itikadî kabulleri ve söz konusu Hanefilerden farklı mezhep tasavvuru da bunu açık şekilde kanıtlamaktadır.

İbn Ebi'l-İz'in sahip olduğu bu Ehl-i Hadis çizgisindeki Hanefiliğin, onun gibi birkaç isimle sınırlı olduğu³³ ve asla kitlesel bir karşılık bulamadığı belirtilmelidir. Bu nedenle

İbn Ebi'l-İz, 589), duanın ölümlere menfaat sağlayacağı (el-Akhisârî, 232-34. Krş. İbn Ebi'l-İz, 697), sahabeyi sevmede aşırı gitmemek ve hiçbirinden de teberrî etmemek (el-Akhisârî, 237 vd. Krş. İbn Ebi'l-İz, 710-11), ilk dört halifenin hilafetlerinin geçerliliği (el-Akhisârî, 241 vd. Krş. İbn Ebi'l-İz, 732 vd), kıyamet alametleri (el-Akhisârî, 257 vd. Krş. İbn Ebi'l-İz, 763-64) gibi konularda Maturidî kaynaklarla birlikte önemli alıntılarda bulunmaktadır.

²⁸ Akhisârî, *Nûru'l-Yakîn*, 159, 179. Krş. İbn Ebi'l-İz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 344, 432 vd.

²⁹ *Aliyyül-Kari Şerhi*, 290-293.

³⁰ Ahmet Yaşar Ocak, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi", *Türk Kültürü Araştırmaları*, sy. XVII-XXII (1979-1983), ss. 208-225; Hulusi Lekesiz, *16. Yüzyıl Osmanlı Düzeninde Değişimin Tasfiyeci (prütanist) Bir Eleştirisi: Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1997, 104-115; Muhammed Raşit Akpınar, "Osmanlı Toplumunda Selefi Düşüncenin Tipik Bir Temsilcisi Olarak Kadızâdeliler", *Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Akademi Dergisi, Selefilik Sayısı*, 1/1-2 (2015), ss. 303-315; Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", *DİA*, XXIV/100, 102; M. Sait Özervarlı, "Selefiyye", *DİA*, XXXVI/402; Bu yaklaşıma yönelik tenkitler için bkz. Huriye Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, TDV Yayınları, Ankara 2011, 65-68

³¹ Mehmet Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği Tarihsel-Sosyolojik Bir Tahlil Denemesi*, Otorite Yayınları, Ankara 2015, 299-305.

³² Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, 65-66; Akpınar, "Osmanlı Toplumunda Selefi Düşüncenin Tipik Bir Temsilcisi Olarak Kadızâdeliler", 313; Kalaycı, *Osmanlı Sünniliği*, 302.

³³ Bu türden bir eğilimi benimsediği ifade edilen diğer iki isim ise Muhyiddin Muhammed b. Yakub b. İbrahim b. Nehhas el-Halebî el-Hanefî (695/1296) ile İbn Ebî Hâcele diye meşhur olan Şehabuddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya b. Ebî Bekr b. Abdilvahid et-Tilimsanî (776/1374)'dir. el-Halebî'nin, fıkhıta (furû) Ebû Hanîfe

Hanefilik içerisinde klasik dönemde Ehl-i Hadis'in itikadî görüşlerini benimseyen bir Hanefî oluşumdan söz etmek mümkün görünmemektedir. Hanefîler içerisinde kelimelerin karşılıklıyla tebellür eden, daha çok fıkıhla iştiğal edip Hadis ilimlerine fazlaca mesai harcayan Hanefîlerin kitlesel varlığı söz konusu olsa da³⁴ bu türden niteliklerin, asla Ehl-i Hadis eğilimli olmak manasına gelmediği açıktır. Zira bu türden özellikleri olan Hanefîlerin her şeyden önce kesin surette bir Ebû Hanîfe takipçisi olduğu ve itikadî görüşlerini derli toplu olarak bize ulaştıran metinleri olmamakla birlikte bu nitelikteki kimi Hanefîlerin, en azından ameli dışarıda bırakan iman tanımıyla buna ilişkin meselelerde, Hanefîlerin bilinen görüşlerini kabul ettikleri kesin olarak söylenebilir³⁵. Bu nedenle Hanefî akaidini Tahâvî ve *el-Akîde* üzerinden Ehl-i Hadis ve Selefilikle ilişkilendirme çabasının İbn Ebi'l-İz şerhi dışında tümüyle çağdaş döneme ait bir çaba olduğu ve bunun da Hanefilik içerisindeki yegane vasıtasının da söz konusu İbn Ebi'l-İz şerhi olduğu ortadadır. Bu yönüyle Ehl-i Hadis Hanefî tipinin, çağdaş dönemdeki Selefilikle klasik dönemdeki İbn Ebi'l-İz arasında kapalı devre bir atıftan ibaret olduğu ileri sürülebilir.

Selefi Çevrelerin *el-Akîdetü't-Tahâviyye* Üzerinden Hanefî Akaidini Yeniden İnşa Çabası

Ebû Cafer et-Tahâvî'nin yaklaşımını, Ebû Mansur el-Mâturîdî'nin kelimî sistemine göre selef çizgisine daha yakın gören bir söylem İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1946) tarafından da dile getirilmiş³⁶ olsa da Tahâvî'yi tümüyle Ehl-i Hadis (Selefi) çizgiyle özdeşleştiren tutum bütünüyle çağdaş dönemde Selefi çevrelerce savunulan bir olgudur. Daha önce işaret edildiği gibi *el-Akîde*'nin Ehl-i Hadis çizgisindeki İbn Ebi'l-İz şerhi üzerinden gerçekleşen bu yaklaşım, bütünüyle Hanefî akaidinin yeniden inşa çabasına dönüşmüştür. Çağdaş dönemde tümü selefi çevrelere ait onlarca çalışma, bu yaklaşımı dile getiren bir içeriğe sahiptir. Söz konusu bu eserlerin tamamında İbn Ebi'l-İz şerhi üzerinden okumaya tabi tutulan *el-Akîde* metni, Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşlerinin yegane muteber kaynağı olarak sunulmuş ve selefi görüşlerin dile getirildiği bir metne dönüştürülmüştür. İbn Teymiyye ve takipçilerinin eserlerinden bolca referansın yapıldığı ve başta Maturidî kelim geleneği olmak üzere Ebû Hanîfe ile ilişki kuran kelim ekollerin tamamıyla göz ardı edildiği bu yaklaşım, erken dönemden beri aralarında sürekli mesafe olmuş ve pek çok fikrî çekişme ve gerilim yaşamış Hanefî ve Ehl-i Hadis geleneklerinin bir sentezine dönüşmüştür. Ancak burada dönüşümün tek taraflı gerçekleştiği ve Hanefîliğin Ehl-i Hadis (Selefi) görüşlerin etkisi altına alındığını ifade etmek daha doğru olacaktır.

Selefi çevrelerin söz konusu eserleriyle Hanefî akaidi üzerinden gerçekleştirdiği bu çabayı Ebu'l-Hasan el-Eşarî (324/936)'nin *el-İbâne*'si vasıtasıyla Eşarilik üzerinden gerçekleştirdiği ameliyeye bir ölçüde benzetmek mümkündür. Selefilğin en önemli referans ismi İbn Teymiyye'nin, etrafında pek çok tartışmanın yapıldığı³⁷ ancak Mutezile'den ayrılması sonrasında, bir arayış sürecinde kaleme alınmış olması³⁸ kuvvetle muhtemel *el-*

mezhebi üzereyken itikatta (usûl) Ahmed b. Hanbel mezhebi üzere olduğu aktarılmaktadır (en-Nuaymî, *ed-Daris*, I/402-3). İbn Ebi Hâcele'nin de Hanefî mezhebinden olduğu halde itikatta Hanbelî olduğu ifade edilmektedir (İbn Hacer, *İnbau'l-Ğumr*, I/81; Takiyyüddin et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-Seniyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Daru'r-Rifai, Riyad 1403/1983, II/125).

³⁴ Bu nitelikteki Hanefîler için bkz. Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*, 192-198; Timür, *Tahavi'nin Akide Şerhlerinde İtikadi Farklılaşmalar*, 121-127, 165-174.

³⁵ el-Meliku'l-Muazzam Ebu'l-Muzaffer İsa b. Ebî Bekr b. Eyyub, *Kitabu'r-Red ala Ebî Bekr el-Hatîb*, (Bağdadî'nin *Târihu Bağdâd*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y. 13. cilt ekinde), 51-52, 55, 56, 57, 68; Ebu'l-Muzaffer Cemaluddin Yusuf b. Kızıoğlu b. Abdillâh el-Bağdadî Sıbt İbni'l-Cevzî, *el-İntisâr ve't-Tercih li'l-Mezhebi's-Sahîh*, nşr. Seyyid İzzet el-Attar el-Hüseynî, Matbaatu'l-Envar, Kahire, 1360/1941, 8.

³⁶ İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlm-i Kelam*, Haz. Sabri Hizmetli, Umran Yayınları, Ankara 1981, 67-68.

³⁷ Bu çerçevede *el-İbâne* etrafındaki tartışmalar için bkz. Mehmet Keskin, *İmam Eşari ve Eşarilik*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2013, 38-41, 149-173; Emrullah Yüksel, "el-İbane", *DİA*, XIX/254-255.

³⁸ Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*, 189. Bu iddiaya ilişkin ileri sürülen deliller ve tartışmalar hakkında daha geniş bilgi için bkz. Keskin, *İmam Eşari ve Eşarilik*, 164-173.

İbâne eserinin, onun kalamî görüşlerinin nihai noktası olarak nitelemesi³⁹ ve bu eser üzerinden tanımladığı Eşarî'yi, Ehl-i Hadis ve Ahmed b. Hanbel (241/855) çizgisine yerleştirip sonraki Eşarî takipçileri de bu düşünceden bir savrulma olarak görmesi⁴⁰, selefî çizgideki Eşarî algısının dayanağını oluşturmaktadır.

Ne var ki Ebû Hanîfe ve Hanefî çizgide, *el-İbâne* türünde, doğrudan Ehl-i Hadis ile ilişkili bir metin bulmak mümkün değildir. Fakat Maturidî kalam geleneğine göre daha kabul edilebilir bir çizgide yer alan, herhangi bir kalamî gelenekle ilişkilendirilmesi pek mümkün olmayan ve Ehl-i Hadis'in de kabul edebileceği *el-Akîdetü't-Tahâviyye* metni, bu türden bir Hanefî algısı için oldukça işlevli bir yapıdadır. Dahası, metni bu çizgide yorumlamış ve üstelik Hanefî mezhebinden olan Sadruddin İbn Ebi'l-İz gibi bir örneğin bulunması da çağdaş dönem Selefililiğinin bu eser üzerinden bir Ebû Hanîfe ve Hanefî akaidi inşasına girişmesine de büyük oranda meşruiyet kazandırmıştır. Söz konusu yaklaşımı, çağdaş dönemde *el-Akîde* üzerine kaleme alınmış pek çok şerh ile İbn Ebi'l-İz şerhiyle alakalı çalışmalarda ve selefî çevrelerin Ebû Hanîfe, Hanefilik ve Maturidilikle ilgili hemen bütün çalışmalarında görmek mümkündür.

Söz konusu bu çalışmalarda öne çıkarılan ve esaslı şekilde belirtilen asıl unsur, Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşlerinin, özellikle sonraki süreçte yegane temsilcisi olarak öne çıkan Maturidilik tarafından takip edilmediği iddiasıdır. Dahası, Maturidilik, iddia edilen aksine bir Ehl-i Sünnet mezhebi olmayıp aksine kelamcılarının yöntemini esas almış, naslara aykırı hükümler ortaya koyan, ümmetin selefinin benimsediği yöntemden açık şekilde sapmış, bunun yerine Mutezile, Cehmiyye ve Mürcie gibi fırkaların görüşlerini benimsemiş, bidat ehli bir kalam fırkasıdır⁴¹. Bu çerçevede Ebû Mansur el-Mâturîdî de, ortaya koyduğu görüşlerle selef çizgisini takip etmiş olan Ebû Hanîfe'yi değil, kelamcılarının usulünü esas almıştır. Mâturîdî, bu niteliği sebebiyle pek çok kaynakta ifade edilmiş olmasına rağmen ne “İmamı Ehli's-Sünne” ne de “İmamı'l-Hüda” olarak nitelenmeyi hak etmektedir⁴².

Maturidiliğin kesin surette Ebû Hanîfe'nin takipçisi olmadığını iddia eden selefî çevreler⁴³, Hanefî fikhını benimsemekle birlikte farklı itikadî oluşumların kendilerini Ebû Hanîfe'nin takipçisi olduğu iddiasıyla aslında Ebû Hanîfe'ye ait olmayan görüşleri ona nispet

³⁹ Takiyyuddin Ebul-Abbas Ahmed b. Abdilhalim İbn Teymiyye el-Harrânî, *Mecmuu'l-Fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, Medine 1416/1995, III/228, VI/359;

⁴⁰ İbn Teymiyye, *Mecmuu'l-Fetâvâ*, VI/52, XII/203-204; a. mlf, *Der'ü Teârûzi'l-Akl ve'n-Nakl*, thk. Muhammed Reşad Salim, S. Arabistan 1411/1991, II/16-18.

⁴¹ Şemsuddin es-Selefî el-Efgânî, *Adâu'l-Mâturîdiyye li'l-Akîdeti's-Selefiyye: el-Mâturîdiyye ve Mevkifuhum min Tevhîdi'l-Esma ve's-Sıfat*, Mektebetü'l-Hadis, Taif, 1419/1998, 12; Ahmed b. Avazullah b. Dahil el-Lüheybî el-Harbî, *el-Mâturîdiyye: Dirâse ve Takvim*, Dâru'l-Âsime, Riyad 1413/1992, 135, 509-510; Muhammed b. Abdurrahman el-Humeyyis, *Menhecu'l-Mâturîdiyye fi'l-Akîde*, Dâru'l-Vatan, Riyad 1413, 62-63; a. mlf, *el-Mâturîdiyye Rebîbetü'l-Küllâbiyye*, Mektebetü'l-Mearif li'n-Neşr ve't-Tevzi, Riyad 1426/2005, 156, 168; Salih b. Abdilaziz b. Muhammed Âlu's-Şeyh, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye el-Müsemma İthâfu's-Sâil bi ma fi't-Tahâviyye mine'l-Mesâil*, Dâru'l-Mevvedde el-Mansura, Mısır, 1431/2011, I/39-40; Halid b. Ali el-Maradî el-Ğâmîdî, *Nakdu Akaidi'l-Eşaira ve'l-Mâturîdiyye*, Dâru Atlasi'l-Hadra, Riyad 1430/2009, 8. Bu müelliflerden Halid el-Ğâmîdî, eserinde ayrıca Maturidilerle Eşarîlerin dinî konumunu tartışarak onların küfürle itham edilip edilmeyeceği, lanetlenip edilmeyecekleri, kendilerinden uzaklaşıp uzaklaşılmayacağı, arkalarında namaz kılınp kılınmayacağı, cenazelerine iştirak edilip edilmeyeceği gibi bir kısım meseleleri de tartışarak Selefî çevrelerin, bu iki mezhebe bakışına dair önemli ipuçları verir. (*Nakdu Akaidi'l-Eşaira ve'l-Mâturîdiyye*, 76-81).

⁴² el-Efgânî, *Adâu'l-Mâturîdiyye*, 52, 262-263. Efgani, bu türden sıfatların ancak Ahmed b. Hanbel gibi isimlerin hak ettiğini savunur (*Adâu'l-Mâturîdiyye*, 263). Efgani, ayrıca Maturidî'nin tefsir çalışmasının *Te'vilâtu Ehli's-Sünne* olarak isimlendirilmesine de karşı çıkarak onu “Tahrifatı Ehli'r-Rediy” olarak niteler (*Adâu'l-Mâturîdiyye*, 52). Muhammed el-Humeyyis de Maturidî'nin *Kitabu't-Tevhîd* eserini, “Kitabu't-Ta'tili'n-Nusûsi's-Şerîa”, *Te'vilâtu* eserini de “Te'vilâtu Ehli'l-Bida” olarak nitelemektedir (*Menhecu'l-Maturîdiyye fi'l-Akîde*, 30-31).

⁴³ Muhammed b. Abdurrahman el-Humeyyis, *İmam Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, çev. Ahmet İyibildiren-Mustafa Öztürk, Guraba Yayınları, İstanbul 1434/2013, 11-13, 527, 532, 580, 582.

ettiklerini savunmaktadırlar⁴⁴. Buna göre “kâmil”, “sünnî”, “selefi” olarak nitelenen asıl Hanefilik, Ebû Hanîfe ile Ebû Yusuf ve Muhammed eş-Şeybânî'nin yolunu takip eden, aralarında Ebû Cafer et-Tahâvî'nin yer aldığı Hanefilerden ibarettir⁴⁵. Kendilerini Ebû Hanîfe'ye nispet eden diğer kelimî gruplar ise Ebû Hanîfe'nin sadece fikhî görüşlerinin birer takipçisi olup itikadî olarak onun takipçileri değillerdir. Ebû Hanîfe'yi hem fikhî hem de itikadî olarak takip eden yegane grup, işaret edilen “Selefi Hanefiler”dir. Ancak selefi çevrelere göre bu Hanefilik, özellikle siyasi bir desteğe sahip olamaması nedeniyle süreç içerisinde ortadan kalkmış⁴⁶ ve Maturidîlik, Hanefiler üzerinde tahakküm kurmuştur⁴⁷.

Çağdaş selefi çalışmalara göre Ebû Hanîfe'nin asıl takipçileri arasında yer alan ve fakih kimliğinin yanı sıra özellikle muhaddis oluşuyla öne çıkan Ebû Cafer et-Tahâvî'nin *el-Akîde* metni, Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşlerinin en güvenilir ve en sağlam kaynağıdır⁴⁸. Ebû Hanîfe'ye nispet edilen ve Maturidî kelamının önemli ölçüde yaslandığı *el-Fıkhu'l-Ekber*, *el-Fıkhu'l-Ebsat*, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, *er-Risâle ila Osman el-Bettî* ve *el-Vasiyye* gibi eserler ise selefi çevrelere göre Ebû Hanîfe'ye ait olmayıp içeriğinde bidat fırkaların görüşlerini taşımaktadır⁴⁹. Bu eserlerin hem Ebû Hanîfe'ye kadar ulaştırılan senedi, hem de Ebû Hanîfe'nin ağzından döküldüğü iddia edilen muhtevası sorunlu olup ona nispeti mümkün değildir⁵⁰.

el-Akîdetü't-Tahâviyye ise güvenilirliğiyle bilinen Tahâvî'nin, Ebû Hanîfe ve iki talebesine ait itikadî görüşleri bir araya getirdiği bir metin olup bu türden kusurlardan uzaktır⁵¹. Metin, bu yönüyle diğer fırkalarca Ebû Hanîfe'ye nispetle öne sürülen görüşlerden de tümüyle farklı, selef yöntemini esas alan ve aslında Ebû Hanîfe'nin de takipçisi olduğu selefi görüşlerle uyum içindedir⁵². Bu açıdan Tahâvî ve *el-Akîde* eserinin, iddia edilen aksine Maturidî kelam geleneğiyle hiçbir ilişkisi bulunmayıp bir kısım küçük fikir ayrılıkları haricinde genel itibariyle selef ve Ehl-i Sünnet, yani Ehl-i Hadis çizgisinde yer almaktadır⁵³. Sonraki süreçte Maturidî alimler tarafından *el-Akîde* üzerine kaleme alınmış şerhler ve metni Maturidî kelam geleneğiyle ilişkilendiren yaklaşımlar da selefi çevrelerce reddedilmiştir. Her ne kadar pek çok Maturidî isim kaleme aldıkları şerhlerle Tahâvî ve *el-Akîde* eserini kendi kelimî gelenekleriyle ilişkilendirmiş olsalar da selefilere göre bu türden çabalar gerçeği yansıtmamaktadır. Bu nedenle *el-Akîde* üzerine yazılmış şerhler, mezzum kelam ehlinin

⁴⁴ el-Efgânî, *Adâu'l-Mâturîdiyye*, 195-198; el-Humeyyis, *İmam Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 126, 129, 576-577; Salih b. Fevzan b. Abdillâh el-Fevzân, *et-Talikâtü'l-Muhtasar ala Metni'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, Dâru'l-Asime li'n-Neşr ve't-Tevzi, t.y, 27.

⁴⁵ el-Efgânî, *Adâu'l-Mâturîdiyye*, 199, 268; el-Humeyyis, *İmam Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 555. el-Humeyyis, kendince “tam Hanefî” olarak nitelediği bir isim listesi verir (*İmam Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 556-566).

⁴⁶ el-Efgânî, *Adâu'l-Mâturîdiyye*, 268.

⁴⁷ el-Humeyyis, *İmam Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 557, 577.

⁴⁸ el-Humeyyis, *İmam Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 565, 577; a. mlf, *Gençler İçin Akaid Dersleri: Tahavi Şerhi*, çev. M. Emin Akın, Guraba Yayınları. İstanbul 1429/2008, 14; Nasır b. Abdillâh el-Kafârî, *Usûlu'd-Dîn İnde'l-Eimmeti'l-Erbaa Vahidetun*, Dâru'l-Vatan, Riyad 1414, 79; Abdülaziz b. Ahmed el-Humeydî, *Beraetü'l-Eimmeti'l-Erbaa min Mesaili'l-Mütekellimine'l-Mübtedia*, Dâru İbn Affan li'n-Neşr ve't-Tevzi, Kahire 1420/1999, 77-78, 452-453.

⁴⁹ el-Humeydî, *Beraetü'l-Eimmeti'l-Erbaa*, 46, 55, 69-70.

⁵⁰ el-Humeydî, *Beraetü'l-Eimmetil-Erbaa*, 46-54, 71-77, 79-81. el-Humeyyis de bu eserleri sened ve içerik açısından tahlil ederek bir kısım tenkitlerde bulunmakta ve Ebû Mutî' rivayetli *el-Fıkhu'l-Ebsat* ile *el-Âlim ve'l-Müteallim* eserlerinin Ebû Hanîfe'ye aidiyetini kesin olarak reddederken (*İmam Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 16, 107, 111), diğer üç eseri, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye gibi muteber alimlerin atıflarında dolayı ihtiyatla kabule eder (*İmam Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 15, 126, 128, 129).

⁵¹ Mesela el-Humeyyis, çalışmasında Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşlerini tespit ederken Tahâvî'nin *el-Akîde* eserini esas aldığı ve Ebû Hanîfe'ye nispet edilen eserlerde Tahâvî'nin söylediklerine aykırı bir şey gördüğünde bunların Ebû Hanîfe'ye ait olmayıp başkalarınca uydurulduğuna hükmettiğini söyler (*İmam Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 15, 16, 128, 129).

⁵² el-Efgânî, *Adâu'l-Mâturîdiyye*, 193-194, 265.

⁵³ el-Efgânî, *Adâu'l-Mâturîdiyye*, 307, 308; Salih b. Abdilaziz Âlu's-Şeyh, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, I/32, 33, 109; Humud b. Ukla eş-Şuaybî, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, y.y, t.y, 9.

yöntemini esas almış olmaları, içlerinde pek çok bidat fikri içermeleri, Ehl-i Sünnet'e aykırı görüşler benimsemeleri vs gerekçelerle asla dikkate alınmamalıdır. Bu şerhlerin tek istisnası ise bir Hanefî olmakla birlikte *el-Akîde*'yi, Kur'ân ve Sünnet'e dayanarak en güzel şekilde, selef yöntemi üzere açıklayan İbn Ebi'l-İz'dir. Onun şerhi *el-Akîde* şerhleri arasında dikkate alınması gereken yegane şerhtir⁵⁴.

Selefi çalışmaların *el-Akîde*'nin Maturidî şerhlerini tümüyle devre dışı bırakıp sadece İbn Ebi'l-İz şerhini övgülerle öne çıkarmalarının asıl nedeni, hiç şüphesiz bu şerhin İbn Teymiyye'nin görüşleriyle paralel içeriğidir. Eserde İbn Teymiyye'nin ismi her ne kadar hiç geçmemiş olsa da, eserlerinden yapılan pek çok nakil ve görüşlerinin uyumu, selefi çevrelerin İbn Ebi'l-İz'i muteber, yegane *el-Akîde* şerhi olarak dikkate almalarını sağlamıştır. Hatta *el-Akîde* musannifi Tahâvî ile bu şerhin müellifi İbn Ebi'l-İz'in Hanefî oluşlarına rağmen eserlerinin selefi çevrelere ait pek çok üniversite ve enstitüde ders kitabı olarak okutulması⁵⁵, selefi isimlerce diğer üç mezhep imamıyla birlikte Ebû Hanîfe'nin Usûlu'd-Dîn'de mutabık olduklarıyla açıklanmaktadır⁵⁶. Ancak burada söz konusu mutabakattan kastın Ehl-i Hadis'in itikadî görüşlerini kabul etmek olduğu özellikle belirtilmelidir.

Maturidiliğin Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşlerinin takipçisi olduğunun reddedilmesiyle Hanefî akaidinin tespitinde Tahâvî'nin *el-Akîde* metnine alan açıldığı muhakkaktır. Ancak açılan bu alanın, sadece *el-Akîde*'nin diğer itikadî mezheplerle ilişki kurulamayacak türden oldukça yalın ve genel Ehl-i Sünnet'in görüşlerini yansıtan içeriğiyle doldurulmadığı da özellikle ifade edilmelidir. Zira metnin bizatihi yalın haliyle değil İbn Ebi'l-İz şerhi üzerinden Ehl-i Hadis çizgisindeki yorumuyla bir Hanefî akaidi ortaya konulmaktadır. Bunun ise Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşlerini, dolayısıyla Hanefî akaidini Ehl-i Hadis (Selefi) çizgide yeniden bir inşa çabası olduğu kuşku götürmez bir gerçektir. Hanefî akaidi tümüyle ve sadece bu şerh üzerinden yeniden kurgulanmakta ve inşa çabasına konu edilmektedir. Söz konusu bu şerh üzerine günümüzde ihtisar, tertip, tezhîb, teshîl adı altında onlarca çalışmanın kaleme alınması⁵⁷ da bu çabanın boyutunu gözler önüne sermektedir. Ayrıca büyük oranda İbn Ebi'l-

⁵⁴ el-Fevzân, *et-Talikâtü'l-Muhtasar ala Metni'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 26-27; Halid b. Abdillâh el-Muslih, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, y.y, t.y, 7; Abdülaziz b. Abdillâh er-Râcihi, *el-Hidâyetü'r-Rabbâniyye fi Şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye: Akîdetu Ehli's-Sünne ve'l-Cemaa*, Dâru't-Tevhid, Riyad 1430/2009, 16; el-Humeyyis, *Gençler İçin Akaid Dersleri*, 14; Abdulahir Hammad el-Ğuneymî, *el-Menhatu'l-İlâhiyye fi Tehzîbi Şerhi't-Tahâviyye li'l-İmam Ali b. Ebi'l-iz el-Hanefî*, Dâru İbn Cevzî, 1425, 6.

⁵⁵ İbn Ebi'l-İz şerhinin sadece üniversitelerde ders kitabı olarak değil S. Arabistan başta olmak üzere selefi eğilime sahip bir kısım ülkelerdeki cami, mescid ve diğer çeşitli kurumlarda oluşturulan ilim halkalarında da okutulduğu; bu şerh esas alınarak söz konusu halkalarda *el-Akide* metninin de okutulup selefi düşünce esas alınarak yeni şerhlerin ortaya çıkmasının sağlandığı anlaşılmaktadır. Çağdaş dönemde selefi çevrelerce neşredilmiş şerhlerin büyük çoğunluğunun bu halkalarda okutulan *el-Akide* metninin açıklanması esnasında tutulan ses kayıtlarından oluşmuş olması da bunu açıkça ortaya koymaktadır. Kimi ses kayıtları çözümlenerek neşredilirken kimileri de hala ses kaydı olarak internet ortamında yer almaktadır. *el-Akide* ve İbn Ebi'l-İz şerhi etrafındaki bu yoğun okuma ve tedris faaliyeti nedeniyle talebelerin bu şerhten istifadesini kolaylaştırmak amacıyla İbn Ebi'l-İz şerhi üzerine farklı nitelikte pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Abdulahir Hammad el-Ğuneymî, *el-Menhatu'l-İlâhiyye fi Tehzîbi Şerh'it-Tahâviyye li'l-İmam Ali b. Ebi'l-İz el-Hanefî*, Dâru İbn Cevzî, 1425; Ebû Abdillâh Mustafa İbnu'l-Adevî, *Tehzîbu Şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, Mektebetu Feyyaz, t.y; Muhammed Salah es-Sâvî, *Tehzîbu Şerhi't-Tahâviyye*, Sharia Academy of America, 1430/2009; Halid Fevzi Abdülhamid Hamza, *Takrîb ve Tertîbu Şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye li İbn Ebi'l-İz el-Hanefî*, Dâru't-Terbiye ve't-Turas-Mektebetu'z-Ziya, Mekke-Cidde 1417/1997; Halid b. Nasır b. Said el-Ğamidî, *Teshîlu Fehmi Şerhi't-Tahâviyye: Elfu Sual ve Cevab fi Şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye li İbn Ebi'l-İz el-Hanefî*, Dâru'l-Müctema, Cidde 1420/2000; Muhammed b. Abdirrahman el-Humeyyis, *et-Tavzîhâtü'l-Celiyye ala Şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, Dâru İbni'l-Cevzî, Dammam 1429/2008; a. mlf, *Tavzîhu Badi'l-Mustalahâtü'l-İlmiyye fi Şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye ve Meahu el-Esile vel-Ecvibetü'l-Merdiyye ala Şerhi't-Tahâviyye*, Dâru İlâfî'd-Devliyye, Kuveyt 1420/1999; Abdullâh b. Abdirrahman b. Abdillâh el-Cibrîn, *er-Riyâdu'n-Nediyye ala Şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, Dâru's-Sumey'i, Riyad 1431/2010. İbn Ebi'l-İz şerhi üzerine yapılmış diğer bir kısım çalışmalar için bkz. Abdülaziz b. İbrahim b. Kasım, *ed-Delîl İle'l-Mutuni'l-İlmiyye*, Dâru's-Sumey'i, Riyad 1420/2000, 207-209.

⁵⁶ el-Kafârî, *Usûlu'd-Dîn İnde'l-Eimmeti'l-Erbaa Vahidetun*, 62-63.

⁵⁷ Bu çalışmalardan bazılarının yer aldığı bir liste daha önce verilmişti. Daha kapsamlı bir liste için bkz. Abdülaziz b. İbrahim b. Kasım, *ed-Delîl İle'l-Mutuni'l-İlmiyye*, 207-209.

İz şerhinin asıl kaynak olarak kullanıldığı ve başta İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye (751/1350) olmak üzere Selefi geleneğin temel isimlerine ait eserlere yoğun şekilde referansın yapıldığı *el-Akîde* şerhleri de, söz konusu Hanefî akaidini Selefi çizgide inşa etmenin bir başka boyutunu oluşturmaktadır. Bütün bu çalışmalarla *el-Akîde* etrafından aşılması oldukça güç bir yorum sarmalı oluşturulmakta ve Selefi gelenek dışında hiçbir geleneğin *el-Akîde* metnini yorumlamasına imkan bırakılmamaktadır.

Klasik dönemde ardı ardına kaleme alınan Maturidî şerhler vasıtasıyla tümüyle Maturidî gelenekle ilişkilendirilen ve sonraki kelim literatürüne Maturidî ve Eşarî çevrelerin metin üzerinde yürüttükleri tartışmayla büyük oranda Maturidî çizgideki konumu perçinlenerek sürdürülen *el-Akîde*'nin, çağdaş dönemde kaleme alınan şerhler ve İbn Ebi'l-İz şerhi üzerine yapılan çalışmalarla geleneksel konumu büyük oranda değişmiş ve metin, büyük ölçüde selefi yorum geleneğinin egemenliğine alınmıştır. Söz konusu bu selefi yorum sarmalını kırmak ve metni klasik dönemdeki tartışmalarla ilişkili olarak yeniden yorumlamaya yönelik özellikle Ehl-i Sünnet aidiyetini öne çıkaran Şafiî-Eşarî çevrelere ait kimi şerh çabaları⁵⁸ bulunsa da, selefi çalışmaların yoğun neşir dalgası karşısında oldukça cılız kalan bu alternatif yorumlama faaliyetinin, ciddi bir karşılık bulduğundan söz etmek mümkün değildir.

Büyük oranda Hanefî coğrafyaya yönelik selefi propagandasının bir ayağı niteliğinde olan *el-Akîde* çevresindeki bu selefi literatürün, çağdaş dönemde Tahâvî ve *el-Akîde* ile ilgili ülkemizde yapılmış kimi akademik çalışmalara da yön verdiği görülmektedir. Büyük oranda selefi çevrelerce oluşturulmuş metinlerin etkisinde, çağdaş dönemdeki algıdan hareketle yapılmış olan bu çalışmalar, *el-Akîde* ve Tahâvî'yi, Ehl-i Hadis geleneği ve Selefi düşünceyle ilişkilendirmek gibi hatalı bir yaklaşıma düşmüştür. Oysa aslında Ebû Hanîfe ve dolayısıyla Hanefî gelenekle ilişkili olan metin etrafında, tarihsel süreçte özellikle Maturidî Hanefî çevrelerle Eşarîler arasında bir tartışma vuku bulmuştur. Daha önce de işaret edildiği gibi metnin Ehl-i Hadis geleneğiyle ilişkilendirilmesi sadece İbn Ebi'l-İz'e mahsus olup söz konusu şerhi de, Maturidî ve Eşarîlerin *el-Akîde* etrafında yürüttükleri tartışmalardan sonra kaleme alınmıştır. Bu yönüyle sonraki süreçte de *el-Akîde* ile ilgili tartışmalarda Maturidî çevreye mensup şerhlere nazaran hemen hemen hiç dikkate alınmamış olan İbn Ebi'l-İz şerhinin çağdaş dönemde selefi çevrelerin İbn Teymiyye'nin görüşleriyle benzeşen içeriği sebebiyle özellikle öne çıkarılmasıyla şöhret bulmuş ve *el-Akîde* de bu sürecin sonucunda adeta selefi çevrelerin Hanefî akaidine sızma girişimlerinin başlıca referans metnine dönüşmüştür.

Dahası İbn Ebi'l-İz şerhi de dahil olmak üzere selefi çevrelerce kaleme alınmış bütün şerhlerde, *el-Akîde* metnine, selef düşüncesiyle uyumlu olmadığı gerekçesiyle kimi eleştiriler de yöneltilmektedir. İman meselesinin başı çektiği bu eleştiri noktalarında Tahâvî ve takipçisi olduğu Ebû Hanîfe tenkit edilerek "Fukaha Mürciesi" olarak nitelenmekte⁵⁹ ve yer yer de

⁵⁸ Tahâvî ve *el-Akîde* eserini selefi çizgide yorumlayan yaklaşımlara yönelik tenkitler içeren bu türden *el-Akîde* şerhleri arasında şunlar zikredilebilir: Ahmed Cabir Cübran, *et-Talikâtü's-Sünniyye ala Metni'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, y.y, t.y; Hasan b. Ali es-Sekkâf el-Kureşî el-Hâşimî el-Hüseynî, *Sahîhu Şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye ev el-Menhecü's-Sahîh fi Fehmi Akîdeti Ehli's-Sünne ve'l-Cemaa maa't-Tenkîh*, Dâru'l-İmam er-Ruvvas, Beyrut 2007/1428; Ömer Abdullah Kamil, *Muhtasarü Şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, y.y, t.y; Said Abdüllatif Fûde, *eş-Şerhu'l-Kebîr ale'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, Dâru'z-Zehâir, Beyrut-Lübnan, 2014; Abdullah el-Herârî el-Habeşî, *Muhtasarü Şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye el-Müsemma İzhâru'l-Akîdeti's-Sünniyye bi Şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, haz. Harsî Muhammed Heylule, y.y, t.y; a. mlf, *ed-Dürretü'l-Behiyye fi Halli Elfâzi'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, Dâru'l-Meşari li't-Tibaa ve'n-Neşr ve't-Tevzi, Beyrut 1419/1998. Selefi çevrelerin *el-Akîde* etrafındaki propaganda mahiyetindeki çalışmalarına yönelik tenkitler içeren söz konusu bu şerhlerin, ekseriyetle Şafiî-Eşarî aidiyetle kaleme alındıkları görülmektedir. *el-Akîde* metni etrafındaki şerh literatürünün öncüleri Maturidî Hanefîler olmasına rağmen çağdaş dönemde *el-Akîde*'yi bu çizgide yorumlayan herhangi bir şerhin varlığını tespit edemediğimizi belirtmeliyiz.

⁵⁹ Salih b. Abdilaziz Âlu's-Şeyh, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, I/33, 39, 561, el-Fevzân, *et-Talikâtü'l-Muhtasar ala Metni'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 145-146; el-Muslih, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 6, 178; er-Râcihî, *el-Hidâyetü'r-Rabbâniyye fi Şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 474; Abdurrahman b. Nasır el-Berrâk, *Şerhu'l-Akîdeti't-*

Tahâvî, kimi ifadeleri sebebiyle kelamcılarının yolunu takip etmekle suçlanmaktadır⁶⁰. Maturidî Hanefîel-Akîde şerhlerinde hiçbir şekilde görülmeyen, hatta tam tersine bu kaynaklarda metnin Tahavi'ye değil doğrudan Ebû Hanîfe ve imamların ağzından satırlara dökülmüşçesine onaylayan bir tutum benimsemeleri, *el-Akîde* metninin aslında ilişki kurulması gereken düşünce geleneği hakkında da önemli bir ipucu sunmaktadır. Bu sebeple kanaatimizce metnin Maturidî kelam geleneğiyle ilişkilendirilmesi onun, Ehl-i Hadis (Selefi) gelenekle ilişkilendirilmesinden daha kolay ve daha mümkün görünmektedir.

Selefi çevrelerin Maturidî kelam geleneğini tümüyle devre dışı bırakarak *el-Akîde* üzerinden, daha doğru bir ifadeyle, *el-Akîde*'nin İbn Ebi'l-İz şerhi üzerinden yeniden inşa ettikleri, Hanefî akaidinin diğer üç fıkıh mezhebi imamıyla benzeştiğini⁶¹, son aşamada ise bütün bu imamların aslında Ehl-i Sünnet ve selef adı altında Ehl-i Hadis, dolayısıyla da günümüzde Selefîyye'nin itikadî görüşleriyle muvafık olduğu savunulmaktadır⁶². Bu çerçevede selefi çevreye mensup pek çok çalışmada bu husus özellikle vurgulanmakta ve dört mezhep imamının görüşlerinin aynı olduğunu ispata yönelik eserler kaleme alınmaktadır⁶³. Ebû Hanîfe'nin de bu selef imamları arasında yer aldığı ve akidesinin de onlarla uyumlu olduğunun özellikle vurgulandığı bu eserlerde, klasik literatürde büyük oranda Ehl-i Hadis çevrelerin Ebû Hanîfe'ye yönelik eleştiriler ise çoğunlukla görmezden gelinmekte yahut değişik yollarla bu tenkitler bertaraf edilmektedir.

Tahâviyye, İdad: Abdurrahman b. Salih es-Südeys, Dâru't-Tedmuriyye, Riyad 1429/2008, 217, 227, 234; eş-Şuaybî, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 151, 190. Bununla birlikte selefi çevrelere göre "Fukaha Mürciesi" tabiri, "Halis Mürcie" veya "Cehmiyye Mürciesi" olarak bilinen fırka ile diğer bidat fırkalar gibi olmayıp Ehl-i Sünnet'e daha yakın ve kısmen kabul edilebilir bir çizgidedir (el-Berrâk, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 217; eş-Şuaybî, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 170-171, 190; el-Humeyyis, *İmam Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 164-166). Ancak bununla birlikte özellikle iman ve buna taalluk eden meselelerde Ebû Hanîfe ve Tahâvî'ye yöneltilen eleştirilerin belli bir dozda tutulmasına dikkat edilmektedir. Bu çerçevede imanla ilgili bu ihtilaflar, çoğunlukla basit ve lafzî bir ihtilaf olarak görülmektedir. Fakat bu ihtilafı, lafzî olmasının yanında bir yönüyle manevî, ya da tümüyle manevî bir ihtilaf olarak gören isimler de bulunmaktadır (Bkz. er-Râcihî, *el-Hidâyetü'r-Rabbâniyye fi Şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 492; eş-Şuaybî, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 151; Abdülaziz b. Bâz, *Talik ale'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, y.y, t.y, 11; Muhammed Nasıruddin el-Elbânî, *el-Akîdetü't-Tahâviyye Şerh ve Talik*, y.y, t.y, 28-29; el-Muslih, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 179; el-Berrâk, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 236; eş-Şuaybî, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 190).

⁶⁰ Çağdaş selefi şerhler, özellikle Tahâvî'yi *el-Akîde* metninde Allah için "kadîm" sıfatını kullanması (Abdülaziz b. Bâz, *Talik ale'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 2; el-Elbânî, *el-Akîdetü't-Tahâviyye Şerh ve Talik*, 5; Salih b. Abdilaziz Âlu's-Şeyh, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 75 vd; er-Râcihî, *el-Hidâyetü'r-Rabbâniyye fi Şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 50; el-Berrâk, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 39-40; eş-Şuaybî, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 15-16; el-Humeyyis, *Gençler İçin Akaid Dersleri*, 22), Allah'ın yukarı cihette olmasını nefiy anlamına gelebilecek ifadelerle başvurması (Abdülaziz b. Bâz, *Talik ale'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 5; el-Elbânî, *el-Akîdetü't-Tahâviyye Şerh ve Talik*, 14-15; er-Râcihî, *el-Hidâyetü'r-Rabbâniyye fi Şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 288; el-Berrâk, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 141, 144; eş-Şuaybî, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 76-77; el-Humeyyis, *Gençler İçin Akaid Dersleri*, 58), Allah'ın sıfatlarına ilişkin kimi sözleri (Salih b. Abdilaziz Âlu's-Şeyh, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, I/106-107, 111; el-Berrâk, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 143; el-Humeyyis, *Gençler İçin Akaid Dersleri*, 58), Hz. Peygamber için "habibullah" lafzını tercih etmesi (el-Elbânî, *el-Akîdetü't-Tahâviyye Şerh ve Talik*, 9; er-Râcihî, *el-Hidâyetü'r-Rabbâniyye fi Şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 141-142; el-Berrâk, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 95-96) sebebiyle tenkit etmektedirler. Tahâvî'ye bu noktalarda yöneltilen eleştirilerle birlikte selefi müelliflerden kimileri, burada tenkit konusu edilen ifadelerden bazılarının ona ait olmadığını, metne sonradan eklendiğini savunurken, kimileri de Tahâvî'nin pek çok meselede selefin savunduğu görüşleri dile getirdiğini öne sürer. Bu çerçevede söz konusu isimler, Tahâvî'nin mesela Selefîyye'nin ispatta oldukça ısrarcı olduğu Allah'ın yukarı cihette olduğunu ifade eden uluv ve fevkiyeti ve Allah'ın yed, vech gibi sıfatlarını aynen kabul ettiğini savunurlar (er-Râcihî, *el-Hidâyetü'r-Rabbâniyye fi Şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 280, 287, 288; el-Muslih, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 104; el-Berrâk, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 192-193; eş-Şuaybî, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 125, 317; el-Humeyyis, *Gençler İçin Akaid Dersleri*, 58).

⁶¹ el-Humeyyis, *İmam Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 21, a. mlf, *el-Mâturîdiyye Rebîbetü'l-Küllâbiyye*, 14-15; a. mlf, *Dört Mezhep İmamının İtikadı*, çev. M. Emin Akın, Guraba Yayınları, İstanbul 1414/1994, 1, 3-4; el-Kafarî, *Usûlu'd-Dîn İnde'l-Eimmeti'l-Erbaa Vahidetun*, 7, 28-29, 74; er-Râcihî, *el-Hidâyetü'r-Rabbâniyye fi Şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, 19.

⁶² el-Kafarî, *Usûlu'd-Dîn İnde'l-Eimmeti'l-Erbaa Vahidetun*, 62-63.

⁶³ Nasır b. Abdillah el-Kafarî'nin bu iddiayı içeren eserinin adının "Usûlu'd-Dîn İnde'l-Eimmeti'l-Erbaa Vahidetun" (Dâru'l-Vatan, Riyad 1414) olduğu özellikle ifade edilmelidir.

Ebû Hanîfe'nin itikadî örüşlerini ve genel olarak da Hanefî itikadını sadece *el-Akîdetü't-Tahâviyye* üzerinden kabul etmeye meyilli selefî çevrelerin, Ebû Hanîfe'ye bu metinle selefî kaynaklar dışında nispet edilen görüşlere büyük oranda rezerv koyduğu ve bu çerçevede kendilerine ait bir Ebû Hanîfe ve Hanefî kimliği inşa ettikleri görülmektedir. "Asıl" ve "kâmil" olarak nitelenen bu Hanefîlik, bu haliyle itikadî görüşlerinde Ehl-i Sünnet olarak görülen Ehl-i Hadis (Selefî) düşünceyle muvafık olup sadece iman konusunda lafzî bir ihtilaf içerisindedir⁶⁴. Bu açıdan Ebû Hanîfe de aslında diğer selef imamlarıyla aynı itikadî görüşleri paylaşmakta olup çeşitli fırkalarca ona nispet edilen ancak selef yaklaşımıyla uyumlu olmayan görüşler, Ebû Hanîfe'ye ait olmayıp ona atılan bir iftiradır⁶⁵. Selefî çevrelere göre Ebû Hanîfe ve Hanefîliğin bu çizgide olduğunu *el-Akîdetü't-Tahâviyye* metninin biricik şârihi İbn Ebi'l-İz açık şekilde ortaya koymaktadır. "Asıl Hanefîlik" de ancak bu türden kaynakların aktardıklarından ibaret olup nihai olarak selefî kabullerle özdeştir.

Sonuç

Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşlerini muhtasar olarak aktarmış olan *el-Akîdetü't-Tahâviyye*, iman tanımını dışında doğrudan herhangi bir itikadî eğilimi yansıtmayan içeriği sebebiyle çeşitli fırkalarca kendi düşünce gelenekleriyle ilişkilendirilmiştir. Ancak hem Ebû Hanîfe'nin bir takipçisi olması hem de Hanefî muhite süreç içerisinde egemen olan Maturidî kelamın faaliyetleriyle *el-Akîde*, büyük ölçüde Maturidî kelam geleneğiyle ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte metni, Ehl-i Hadis'in itikadî görüşlerini esas alarak yorumlayan İbn Ebi'l-İz de Hanefîlik içerisinde özellikle çağdaş dönemde kendisini gösteren bir Ebû Hanîfe ve Hanefîlik anlayışına kapı aralamıştır. Tümünü selefî çevreye mensup isimler bu şerhten hareketle Tahâvî ve *el-Akîde* eserini, Ehl-i Hadis ve Selefî düşünceyle ilişkilendirmiş ve Hanefîliğin de aslında bu çizgide yer alan bir mezhep olduğunu savunmuştur. Çağdaş dönemde hem *el-Akîde* hem de İbn Ebi'l-İz şerhi üzerine kaleme alınan çalışmalar bu hususu ısrarla dile getirmiş ve Hanefîliğin söz konusu itikadî eğilimle uyumlu olduğu savunulmuştur. Ancak buna rağmen İbn Ebi'l-İz şerhi de dahil olmak üzere *el-Akîde* metni üzerine yapılan bütün Selefî çalışmalarda metne, Ehl-i Hadis düşüncesiyle uyumlu görülmeyen pek çok noktada tenkitler yöneltilmiştir. Bu çerçevede metnin Selefîlikle uyuşmayan kısımları yer yer yontulurken, uyumu sağlamak üzere metne yorum faaliyeti üzerinden dolgular yapılmıştır.

Selefî çevrelerin metni kendi düşünce gelenekleriyle ilişkilendirmede yaşadıkları zorluktan kaynaklanan bu türden çabalar, aslında bu çevrelerin kendi düşünce geleneklerine ait olmayan bir metne zorla itikadî kabullerini söyletme ısrarlarından kaynaklanmaktadır. Selefî çevrelerin kaleme aldıkları bu eserlerde, pek çok noktada eleştirmekten geri durmadıkları *el-Akîde* metnine, selefî eğilimli şerhleri yazmada neden bu denli ısrarcı oldukları meselenin nirengi noktası olup kanaatimizce bu, eser üzerinden Hanefî akaidini yeniden inşa çabasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu çabayla selefî çevreler, kendi itikadî görüşlerini başka bir mezhebe ait metinle teyid etmelerinin yanında bu metin üzerinden Hanefî akaidine sızmaya da imkan bulmaktadırlar.

Kaynaklar

Abdülaziz b. Bâz, *Ta'lik ale'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, y.y, t.y.

Abdülaziz b. İbrahim b. Kasım, *ed-Delîl İle'l-Mutuni'l-İlmiyye*, Daru's-Sumey'î, Riyad 1420/2000.

el-Akhisârî, Hasan Kâfî el-Bosnevî, *Nûru'l-Yakîn fi Usûli'd-Dîn fi Şerhi Akâidi't-Tahâvî*, Dirase ve Tahkik: Zühdi Adilufiteş el-Bosnevî, Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad 1418/1997.

⁶⁴ Kimi selefî çalışmalarda ise Ebû Hanîfe'nin, ameli dışarıda bırakan iman tanımından rücû ettiği iddia edilir (el-Efgânî, *Adâu'l-Mâturîdiyye*, 194; el-Humeyyis, *İmam Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 102).

⁶⁵ el-Efgânî, *Adâu'l-Mâturîdiyye*, 195-198; el-Humeyyis, *İmam Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, 576-577.

Akpınar, Muhammed Raşit, “Osmanlı Toplumunda Selefi Düşüncenin Tipik Bir Temsilcisi Olarak Kadızadeliler”, *Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Akademi Dergisi, Selefilik Sayısı*, 1/1-2 (2015), ss. 303-315.

Aliyyü'l-Kârî, *İmam Azam Fıkh-ı Ekber Aliyyü'l-Kari Şerhi*, çev. Yunus Vehbi Yavuz, Çağrı Yayınları, İstanbul 1979.

el-Berrâk, Abdurrahman b. Nasır, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, İdad: Abdurrahman b. Salih es-Südeys, Dâru't-Tedmuriyye, Riyad 1429/2008.

el-Beyâzî, Kemalüddin Ahmed el-Hanefî, *İşârâtu'l-Merâm min İbârâti'l-İmam*, thk. Yusuf Abdürrezzak eş-Şafîî, Zam Zam Publishers, Pakistan 1425/2004.

Çavuşoğlu, Semiramis, “Kadızadeliler”, *DİA*, XXIV/100-102.

el-Efgânî, Şemsuddin es-Selefi, *Adâu'l-Mâturîdiyye li'l-Akîdeti's-Selefiyye: el-Mâturîdiyye ve Mevkifuhum min Tevhidi'l-Esma ve's-Sıfat*, Mektebetü'l-Hadis, Taif, 1419/1998.

el-Elbânî, Muhammed Nasıruddin, *el-Akîdetü't-Tahâviyye Şerh ve Talik*, y.y, t.y.

Eyub Ali, K. M, “Tahâviyye”, çev. Ahmet Demirhan, *İslam Düşüncesi Tarihi*, ed. M. M. Şerif, İnsan Yayınları, İstanbul 1990, I/279-293.

el-Fevzân, Salih b. Fevzân b. Abdillâh, *et-Ta'likâtü'l-Muhtasar ala Metni'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, Dâru'l-Asime li'n-Neşr ve't-Tevzi, t.y.

el-Gâmidî, Halid b. Ali el-Maradî, *Nakdu Akaidi'l-Eşaira ve'l-Mâturîdiyye*, Dâru Atlasi'l-Hadra, Riyad 1430/2009.

el-Ğuneymî, Abdulahir Hammad, *el-Menhatu'l-İlahiyye fi Tehzibi Şerhi't-Tahâviyye li'l-İmam Ali b. Ebi'l-iz el-Hanefî*, Dâru İbn Cevzî, 1425.

el-Harbî, Ahmed b. Avazullah b. Dahil el-Lüheybî, *el-Mâturîdiyye: Dirâse ve Takvîm*, Dâru'l-Âsime, Riyad 1413/1992.

el-Hindî, Sirâcuddin Ebû Hafs Ömer b. İshak el-Gaznevî, *Şerhu Akîdeti'l-İmâmi't-Tahâvî*, thk. Şeyh Hazim el-Keylânî el-Hanefî-Muhammed Abdulkadir Nessar, Dârâtu'l-Karaz, Kahire 2009.

el-Humeydî, Abdülaziz b. Ahmed, *Berâetü'l-Eimmeti'l-Erbaa min Mesâili'l-Mütekellimine'l-Mübtedia*, Dâru İbn Affân li'n-Neşr ve't-Tevzi, Kahire 1420/1999.

el-Humeyyis, Muhammed b. Abdirrahman, *Dört Mezhep İmamının İtikadı*, çev. M. Emin Akın, Guraba Yayınları, İstanbul 1414/1994.

el-Humeyyis, Muhammed b. Abdirrahman, *el-Mâturîdiyye Rebîbetü'l-Küllâbiyye*, Mektebetü'l-Mearif li'n-Neşr ve't-Tevzi, Riyad 1426/2005.

el-Humeyyis, Muhammed b. Abdirrahman, *Gençler İçin Akaid Dersleri: Tahavi Şerhi*, çev. M. Emin Akın, Guraba Yayınları, İstanbul 1429/2008.

el-Humeyyis, Muhammed b. Abdirrahman, *İmam Ebû Hanîfe'nin İtikat Esasları*, çev. Ahmet İyibildiren-Mustafa Öztürk, Guraba Yayınları, İstanbul 1434/2013.

el-Humeyyis, Muhammed b. Abdirrahman, *Menhecu'l-Mâturîdiyye fi'l-Akîde*, Dâru'l-Vatan, Riyad 1413.

İbn Ebî Şerîf, Kemalüddin Muhammed b. Muhammed, *el-Müsâmere bi Şerhi'l-Müsâyere*, Çağrı Yayınları, İstanbul t.y.

İbn Ebi'l-İz, Sadruddin Ali b. Ali b. Muhammed ed-Dımeşkî, *el-İttiba*, thk. Muhammed Ataul Hanif-Asım b. Abdullah Karyutî, Âlemu'l-Kutub, Amman 1985.

İbn Ebi'l-İz, Sadruddin Ali b. Ali b. Muhammed ed-Dımeşkî, *et-Tenbih ala Müşkilâti'l-Hidâye*, thk. Abdülhakim b. Muhammed Şakir, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1424/2003.

İbn Ebi'l-İz, Sadruddin Ali b. Ali b. Muhammed ed-Dımeşkî, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî-Şuayb el-Arnavut, er-Risâletü'l-Âlemiyye, Beyrut 1433/2012.

İbn Hacer el-Askalanî, *İnbâu'l-Ğumr bi Enbâi'l-Umr*, thk. Hasan Habeşî, Lecnetü İhyai't-Türasi'l-İslamî, Kahire 1389/1969.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Dâru Heçr, 1424/2003.

İbn Kutluboga, Zeynüddin Ebu'l-Fida Kâsım, *Şerhu'l-Müsâyere*, Çağrı Yayınları, İstanbul t.y.

İbn Teymiyye, Takiyyuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdilhalim, *Der'ü Teâruzi'l-Akl ve'n-Nakl*, thk. Muhammed Reşad Salim, S. Arabistan 1411/1991.

İbn Teymiyye, Takiyyuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdilhalim, *Mecmuu'l-Fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım, Medine 1416/1995.

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed, *İslam Tarihi: el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.

İbnü'l-Adevî, Ebu Abdillâh Mustafa, *Tezîbu Şerhi'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, Mektebetu Feyyaz, t.y.

İbnü'l-Hümâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvahid, *el-Müsâyere fi'l-Akîdeti'l-Münciye fi'l-Âhire*, Çağrı Yayınları, İstanbul t.y.

İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, Haz. Sabri Hizmetli, Umran Yayınları, Ankara 1981.

el-Kafarî, Nasır b. Abdillâh, *Usûlu'd-Dîn İnde'l-Eimmeti'l-Erbaa Vahidetun*, Daru'l-Vatan, Riyad 1414.

Kalaycı, Mehmet, *Osmanlı Sünniliği Tarihsel-Sosyolojik Bir Tahlil Denemesi*, Otorite Yayınları, Ankara 2015.

Kalaycı, Mehmet, *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2013.

Keskin, Mehmet, *İmam Eşari ve Eşarilik*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2013.

el-Kevserî, Muhammed Zâhid, *el-Hâvî fi Sîreti'l-İmam Ebî Cafer et-Tahâvî*, Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turas, Kahire 1419/1999.

Koca, Ferhat, "İbn Ebü'l-İz", *DİA*, XIX/468-470.

el-Konevî, Cemaluddîn Mahmud b. Ahmed, *el-Kalâid fi Şerhi'l-Akâid*, Konya Bölge Yazma-Malatya Darendede İlçe Halk Kütüphanesi, nu: 220, vr. 1b-109a.

el-Kûrânî, Burhanuddîn Ebu'l-İrfan İbrahim b. Hasan, *el-Emem li İkâzi'l-Himem*, Matbaatu Meclisi Dâireti'l-Maarifi'n-Nizâmiyye, Haydarabad 1328.

el-Kureşî, Muhyiddin Ebû Muhammed Abdülkadir İbn Ebi'l-Vefa, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Heçr li't-Tibaa ve'n-Neşr, Kahire 1413/1993.

Lekesiz, Hulusi, *16. Yüzyıl Osmanlı Düzeninde Değişimin Tasfiyeci (prütanist) Bir Eleştirisi: Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1997.

el-Makrîzî, Takiyyuddin Ahmed b. Ali, *Dürerü'l-Ukûdi'l-Ferîdefi Terâcimi'l-A'yanî'l-Müfîde*, thk. Mahmud el-Celili, Dâru'l-Ğarbi'l-İslamî, Beyrut, 1423/2002.

Martı, Huriye, *Birgivi Mehmed Efendi*, TDV Yayınları, Ankara 2011.

el-Meliku'l-Muazzam, Ebu'l-Muzaffer İsa b. Ebî Bekr b. Eyyub, *Kitâbu'r-Red ala Ebî Bekr el-Hatîb*, (Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y. 13. cilt ekinde).

el-Muslih, Halid b. Abdillâh, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, y.y, t.y.

en-Nâsrî, Necmuddin Ebû Şuca' Menkûbers, *en-Nûru'l-Lâmi' ve'l-Burhânu's-Sâti'*, Köprülü-Fazıl Ahmed Paşa, nu: 848/2, vr. 16a-264a.

en-Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed, *Tabsıratu'l-Edille fi Usûli'd-Dîn*, thk. Hüseyin Atay, DİB Yayınları, Ankara 1993.

en-Nuaymî, Ebu'l-Mefahir Muhyiddin Abdülkadir, *ed-Dâris fi Târîhi'l-Medâris*, D3aru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410/1990.

Ocak, Ahmet Yaşar, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Dinde Tasfiye (püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızadeliler Hareketi”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, sy. XVII-XXII (1979-1983), ss. 208-225.

Özervarlı, M. Sait, “Selefiyye”, *DİA*, XXXVI/399-402.

Polat, Selahattin, “Cerh ve Tadilin Tenkidi”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2 (1985), ss. 221-248.

er-Râcihî, Abdülaziz b. Abdillâh, *el-Hidâyetü’r-Rabbâniyye fî Şerhi’l-Akîdeti’t-Tahâviyye: Akîdetü Ehli’s-Sünne ve’l-Cemaa*, Dâru’t-Tevhîd, Riyad 1430/2009.

Salih b. Abdilaziz b. Muhammed Âlu’ş-Şeyh, *Şerhu’l-Akîdeti’t-Tahâviyye el-Müsemma İthâfu’s-Sâil bi ma fi’t-Tahâviyye mine’l-Mesâil*, Dâru’l-Mevedde el-Mansura, Mısır, 1431/2011.

Sıbt İbni’l-Cevzî, Ebu’l-Muzaffer Cemaluddin Yusuf b. Kızıoğlu el-Bağdâdî, *el-İntisâr ve’t-Tercîh li’l-Mezhebi’s-Sahîh*, nşr. Seyyid İzzet el-Attar el-Hüseynî, Matbaatu’l-Envar, Kahire, 1360/1941.

es-Sübki Tacuddin Ebû Nasr Abdülvehhab b. Ali, *Tabakâtu’ş-Şafiiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv-Mahmud Muhammed et-Tanahî, Dâru İhyai Kutubi’l-Arabî, Kahire 1383/1964.

es-Sübki, Tacuddin Ebû Nasr Abdülvehhab b. Ali, *Muîdu’n-Niam ve Mubîdu’n-Nikam*, Müessesetü’l-Kutubi’s-Sekafiyye, Beyrut 1407/1986.

eş-Şeybânî, Şerefuddin İsmail b. İbrahim, *Şerhu Akâidi’t-Tahâvî*, Köprülü-Fazıl Ahmed Paşa, nu: 847/2, vr. 15b-45b.

eş-Şuaybî, Humud b. Ukla, *Şerhu’l-Akîdeti’t-Tahâviyye*, y.y, t.y.

et-Tahâvî, Ebû Cafer el-Hanefî, *Metnu’l-Akîdeti’t-Tahâviyye: Beyânu Akîdeti Ehli’s-Sünne ve’l-Cemaa*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1416/1995.

et-Teftâzânî, Sa’duddin Mesud b. Ömer, *Şerhu’l-Makâsid*, thk. Abdurrahman Umeyrâ, Alemu’l-Kutub, Beyrut 1419/1998.

et-Temîmî, Takiyyuddin Abdülkadir el-Gazzî, *et-Tabakâtü’s-Seniyye fî Terâcimi’l-Hanefiyye*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nu: 3391, vr. 1b-465b.

et-Temîmî, Takiyyuddin Abdülkadir el-Gazzî, *et-Tabakâtü’s-Seniyye fî Terâcimi’l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Dâru’r-Rifai, Riyad 1403/1983.

Timür, İhsan, “el-Akîdetü’t-Tahâviyye Şerh Literatürünün Ortaya Çıkışı”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/2 (2016 Güz), ss. 39-54.

Timür, İhsan, “Maturidiliğin Batıda Taban Bulmasında el-Akîdetü’t-Tahâviyye’nin Rolü”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 10/19 (2016 Ocak-Haziran), ss. 325-336.

Timür, İhsan, *Tahavi’nin Akide Şerhlerinde İtikadi Farklılaşmalar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2016.

et-Türkistânî, Şucauddin Hibetullah b. Ahmed, *Şerhu’l-Akîdeti’t-Tahâviyye*, Süleymaniye-Pertev Paşa, nu: 650, vr. 7b-70a.

Ümit, Mehmet, “Mihne Sürecinde Hanefiler”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX/17 (2010/1), ss. 101-130.

Yüksel, Emrullah, “el-İbâne”, *DİA*, XIX/254-255.

ez-Zebîdî, Murtaza Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî, *İthâfu’s-Sâdeti’l-Müttakîn bi Şerhi İhyâi Ulûmi’d-Dîn*, Müessesetü’t-Târîhi’l-Arabî, Beyrut 1414/1994.